

Оксана ФУРМАН

ДЖЕРЕЛА ТА ЗАСАДИ ОСЯГНЕННЯ ПОЗИТИВНО-ГАРМОНІЙНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ ЯК СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ

Oksana FURMAN

SOURCES AND BASICS OF COMPREHENDING A POSITIVE-HARMONIOUS SELF-CONCEPT AS A STRUCTURE-FUNCTIONAL INTEGRITY

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.142>

УДК: 159.923.2

Постановка суспільної проблеми. На сучасному етапі розвитку нашої держави визріла нагальна потреба трансформації різних сфер українського соціуму в напрямку до європейської інтеграції. Однак нездоланими досі є труднощі швидкої зміни людського чинника (утвердження громадянського суспільства в усіх аспектах повсякдення, побудова правової держави тощо). Сьогодні неможливо побудувати розвинуту країну, не взявши до уваги європейський погляд на сучасну людину, найголовнішим компонентом психічно здорового внутрішнього світу якої є розвиток і самотворення позитивно-гармонійної Я-концепції.

Згадаймо погляди найвидатнішого українського філософа і мислителя XVIII століття Г.С. Сковороди, його вчення про макро- і мікросвіти. Внутрішній світ людини як мікрокосмос є елементом великого світу суспільних взаємин (планети, держави, нації тощо). Ці два світи взаємопов'язані зворотним зв'язком. І саме тепер цей зв'язок з кожним днем набуває все більшої актуальності. Настав момент, коли макрокосмос вже не може далі ефективно розвиватися без розвиненого мікрокосмосу, як Україна без громадянина з психічно здоровим внутрішнім світом, запорукою якого є стабільно позитивна Я-концепція.

Тому розвиток і процес утвердження держави передбачає як активізацію громадянського фактору, так і людського. Останній

ефективно стимулюється через внутрішній світ особи на гуманістичних засадах. Активувати цей світ допомагає цілеспрямована діяльність, яка уможливорює пошук сенсу життя, позитивні вчинки тощо. Вона розгортається в освітньому, політичному, управлінському процесах, а також і у повсякденній взаємодії. Очевидно, що для реалізації вищесказаного людині вкрай важливо розвивати та згармонізувати власну Я-концепцію, яка становить середня її психічного здоров'я, ефективною професійної діяльності, а також постає передумовою формування здорового громадянства, яке, зі свого боку, дасть поштовх до швидкого розвитку України як держави європейського зразка.

Протягом багатьох століть відомі мислителі різних гуманітарних наук вважали, що джерела і результати уявлення людини про себе, або про Я-концепцію, заслуговують серйозної уваги, оскільки такі самоуявлення чи самоустановки дають змогу відповісти, принаймні, на такі запитання: «Хто Я?», «Як Я до себе ставлюся?», «Як Я себе оцінюю?», «Як Я самореалізуюся» та ін. Але практично, упродовж декількох сторіч, теологи, філософи та різні суспільні діячі не тільки не виділяли єдиної структури концептуального Я, а й не мали чіткого розуміння щодо розвитку цього, чи не найскладнішого, феномену самосвідомості. Проте на кінець XIX і до середини XX століття окремі психологи, соціологи та психіатри прагнули вивчати Я-концепцію на

абстрактному чи теоретичному рівні, щоб цілісніше збагнути «*вершинний образ людини в людині*» (А.В. Фурман), а відтак ґрунтовніше пізнати її «континенти» і «материка» індивідуального світу Я [11, с. 46].

У щоденній міжсуб'єктній взаємодії особи у її самосвідомості Я-концепція виконує важливу саморегулятивну функцію, оскільки забезпечує ефективність суспільних взаємин з оточенням, якість життя загалом. Крім того, Я-концепція збалансовує поведінку та діяльність кожного відповідно до конкретних соціокультурних умов проживання, а також інтегрує у своєму психодуховному змісті особистісне та ковітальне ототожнення. До першого належать «Я-образ», «Я-ставлення», «Я-вчинок», до другого сприйняття себе через зазначені складові як представника окремої соціальної групи чи етносу. Водночас сутнісно «позитивно-гармонійна Я-концепція постає як система уявлень та установок особи про себе, котра містить ментально-когнітивний, емоційно-оцінковий, вчинково-креативний та спонтанно-духовний компоненти, що знаходяться у динамічному взаємодоповненні» [13, с. 141; 21, с. 195].

Я-концепція має виняткове значення у житті людини, оскільки забезпечує досягнення внутрішнього узгодження, дає змогу інтерпретувати досвід і є джерелом різних самоуявлень (Р. Бернс). Окрім того, вона обіймає увесь простір суб'єктивної реальності, бо формує почуття своєї визначеності в суспільстві, сприяє ототожненню з конкретним довкіллям та узмістовлює особистісне ставлення до таких важливих понять, як «справедливість», «віра», «свобода», «істина», «добро», «любов», «мудрість», «милосердя» тощо.

Зрозуміло, що Я-концепція у психодуховному світі особистості не менш важлива, ніж наше прізвище, ім'я, по батькові у суспільному житті. І це зрозуміло чому: кожен із нас витратив багато часу і зусиль, розмірковуючи про себе й знову і знову відповідаючи на одвічні запитання: «Яким Я себе уявляю?», «Як самостверджуюся?», «Чи реалізую свій кращий потенціал?» та ін. Ще в дитинстві, з допомогою новонародженої крихітної самосвідомості, центрованої на відчуттях болю і задоволення, утворюється найпростіша картина себе, котра з роками, хоча й повільно, але все ж змінюється – розширюється та ускладнюється як у центральній композиції, так й у фонових відтінках. Очевидно, що її

загальноприйнята наукова назва – це *Я-концепція*, котра в індивідуальному розвитку людини постає як цілісна психофеноменальна даність системи уявлень, установок, когніцій і знань про саму себе, зароджується у сімейному колі, інтенсивно розвивається у шкільному докільлі, вдосконалюється у ділових та виробничих відносинах, прогресує чи деградує у буденних стосунках з навколишніми упродовж життєвого шляху особистості. Ось чому, незважаючи на те, що *Я-концепція є глибинно-вершинним утворенням внутрішнього світу людини, вона, як не парадоксально, – центр її соціального всесвіту, оскільки сотнями і тисячами невидимих ліній-зв'язків єднає її психодуховну організацію з багатопроблемним довкіллям.*

Я-концепція, безперечно, – гносеологічний (теоретичний) конструкт сучасної психології, однак настільки могутній за змістом і за обсягом, що аж ніяк не поступається таким добре відомим, як «свідомість», «діяльність» чи «особистість». І це зрозуміло із стародавніх часів: «Пізнай самого себе і ти пізнаєш світ», – пророче мовиться у Біблії. Лишень дорога до себе завжди виявляється непомірно довгою і драматичною, а найголовніше, що кожен її повинен пройти сам, долаючи злети і падіння, виявляючи мужність і мудрість, протидіючи злу й примножуючи добро (А.В. Фурман).

Метою нашої статті є: а) розмежування та описання змісту понять «свідомість», «самосвідомість», «Воно», «Я», «Над-Я», «Я-концепція», «Ми-концепція», що дають змогу розкрити джерела та засади виникнення уявлень про Я-концепцію загалом та про інваріанти її розвитку чи про онтогенетичні рівні організації – *негативна, позитивна, позитивно-гармонійна*; а також б) *конкретизація та збагачення змісту авторської структурно-функціональної моделі позитивно-гармонійної Я-концепції* (обґрунтування якої нами вперше було здійснено у 2001 – 2005 роках [9; 13, с. 144; 15, с. 42; 17, с. 23-36] у *єдності її чотирикомпонентної побудови*: а) ментально-когнітивний: Я-образ (Я-реальне, Я-інформаційно-знаннєве, Я-свідоме, Я-ідеальне), б) емоційно-оцінковий: Я-ставлення (Я-реальне, Я-нормативно-рефлексивне, Я-підсвідоме, Я-ідеальне), в) вчинково-креативний: Я-вчинок (Я-реальне, Я-ціннісно-рефлексивне, Я-надсвідоме, Я-ідеальне), г) спонтанно-духовний: Я-духовне (Я-реальне, Я-несвідоме, Я-ідеальне, Абсолют Я-духовного).

1. ЗАСНОВКИ ВИНИКНЕННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО Я-КОНЦЕПЦІЮ ЛЮДИНИ

Природа людської свідомості, самосвідомості, Я та Я-концепції має свої унікальні особливості становлення, проявів і функціонування. Відоме твердження про те, що особистість народжується двічі: у три роки, коли промовляє: «Я сам» (*виникає свідомість*) і в підлітковому віці, тоді як говорить: «Я розумію себе» (*формується самосвідомість*), а це дає змогу виявити закономірну траєкторію психокультурного розвитку людини. Український учений А.В. Фурман зазначену тезу модифікує у такий спосіб: «*Особистість народжується, щонайменше, тричі, тобто ще й у зрілому віці, коли здійснює учинки (утверджується самосвідомість) та здатна зайняти надрефлексивну позицію щодо них*».

Утім, якщо *свідомість спрямована на зовнішній світ, то самосвідомість – на внутрішній часопростір особи і є екзистенційним процесом, з допомогою якого вона пізнає, осягає та актуалізує себе*. Її основний продукт – це знаннево організовані установки та уявлення людини про себе, тобто про власну Я-концепцію. Окрім того, у психологічній думці констатується, що *самосвідомість – це усвідомлене ставлення особи до своїх потреб і здібностей, потягів і мотивів поведінки, переживань і думок, а свідомість постає як спосіб її відношення до об'єктивної дійсності, що опосередкований всезагальними формами суспільно-історичної діяльності людей*. «Виникнення свідомості – природна з'ява свідомих дій, поведінки. Останні – це специфічні способи існування людини у світі» (К. Роджерс, 1994, с. 280). Водночас відомо, що самосвідомість еволюціонує із сфери свідомості та постає окремим її засвітом, а також і те, що вони – одні з ключових, власне категорійних, понять психології. Одночасно наголошується, що *самосвідомість – це і продовження горизонту свідомості, яка спрямована на себе*.

Свідомість – специфічна форма відображення реальності чи своєрідна модель віддзеркалення буття за допомогою об'єктивованого у слові, суспільно виробленого, знання є разом з тим і способом регулювання поведінки, діяльності, вчинків людей, який виявляється в цілеспрямованості людських дій – у можливості передбачити результат своєї

праці як усвідомлену мету та спланувати самі дії відповідно до неї (Л.Г. Терлецька, 2003, с. 40). Традиційно самосвідомість визначають як усвідомлення людиною себе як особистості, своєї діяльності в суспільстві, стосунків з іншими людьми, рис характеру, власних дій та вчинків, їхніх мотивів, цілей, фізичних, розумових, моральних та духовних властивостей. «Самосвідомість – це система знань суб'єкта про самого себе як про активне, діюче начало, котре впливає на об'єкти, змінюючи, перетворюючи, привласнюючи тощо їх ідеально та матеріально, сукупність самооцінок і сформованих на цій основі ставлень до себе. Останні розвиваються та існують тільки в усій палітрі його ставлень до інших суб'єктів і до об'єктів навколишнього світу» [3, с. 121]. Центральною ланкою самосвідомості постає Я-концепція людини.

Зазвичай у психології *Я-концепцію* (лат. *conserptus* – поняття) обґрунтовують як систему уявлень людини про себе, яка містить усвідомлення своїх: а) когнітивних (інтелектуальних) властивостей, котрі організуються в образі Я; б) емоційно-ціннісних самоставлень, що виявляються у самооцінці; в) поведінкових дій, які характеризуються проявами перших двох компонентів, г) суб'єктивно сприйнятих соціальних чинників, що впливають на неї. Утім, якщо *Я* (нім. *Ich* і англ. *Ego*) – це *динамічний центр свідомості, емоцій, суджень, дій, організований у певну цілісність, який керує поведінкою, діяльністю, спілкуванням і вчинками людини, то Я-концепція – ядро самосвідомості*.

Щоб охопити людське Я та Я-концепцію цілісно психологічні дослідження впродовж усього ХХ століття, як відомо, розвивалися у двох головних напрямках: перший був спрямований на створення складних дослідницьких програм і теоретичних моделей, другий – на урізноманітнення модальностей Я і на покомпонентне примноження різних емпіричних класифікацій Я-концепції.

Яскравим прикладом першого напрямку є психоаналітична теорія З. Фрейда, згідно з якою *психіка особистості містить три генетично і функціонально різних компоненти: «Воно», або «Ід» (резервуар несвідомих потягів, які керуються «принципом задоволення»), «Я» чи «Его» (свідома основа, яка діє на засадах «принципу реальності» і виконує посередницькі функції між ірраціональними прагненнями «Воно», обставинами*

фізичного світу і вимогами соціуму) і «Над-Я», або «Супер-Его» (формується з Его і втілює у собі засвоєні моральні заборони і норми, себто перенесена всередину особистості моральна цензура). Водночас Ід працює за схемою «хочу», Его – «за яких обставин можна», Над-Я – «не можна» або, навпаки, «треба». Крім того, окрему частину Супер-Его становить Его-ідеал. Якщо Супер-Его визначає, якою людиною має бути, то Его-ідеал спричинює те, якою саме вона хоче стати, кого наслідує. Ці обидві інстанції символізують соціально-нормативні компоненти свідомості та самосвідомості. Звідси походить виняткова складність змістово-динамічного положення Я, котре витримує тиск і довілля («*принцип реальності*»), і несвідомих потягів «Воно» («*принцип задоволення*»), і совісті, втіленої у Супер-Его («*принцип самоконтролю*»). Постійна боротьба зазначених компонентів за умов тієї чи іншої їх невідповідності породжує численні внутрішньоособистісні конфлікти (розлади цілепокладання, неврози, почуття провини, сором, комплекс неповноцінності тощо).

Отож Ід (Воно) уособлює примітивні, інстинктивні й уроджені аспекти особистості (сон, їжа, дефекація, копуляція). Ід наповнює нас енергією, не має ніяких обмежень, воно хаотичне. Будучи вихідною структурою, Ід виявляє первинний принцип усього людського життя – негайну розрядку психічної енергії, стримування якої спричиняє напруження в особистісному функціонуванні. Ця розрядка отримала назву принцип задоволення. Підкоряючись цьому правилу і не знаючи страху чи тривоги, Ід може становити небезпеку для індивіда і суспільства. Також «Воно» відіграє роль посередника між соматичними і психічними процесами.

З. Фройдом були описані два процеси, за допомогою яких Ід рятує особу від напруги: рефлексорні дії (наприклад, кашель у відповідь на роздратування дихальних шляхів) і первинні процеси, які формують психічні образи, котрі безпосередньо пов'язані із задоволенням основної потреби, приміром початкові форми фіксації Лібідо – оральна та ін. Далі мовиться про вторинні процеси, потяги *Еросу та Танатосу*. Перший активізує бажання творити, розвиватися, зростати. Другий – Танатос – відображає деструктивні потреби – руйнувати, агресувати, нищити.

Его (Я) – це компонент психічного апарата, відповідальний за прийняття рішень, «вико-

навчий орган» особистості, розумова складова, котра вирішує життєві завдання і долає проблеми. З метою перетворення і реалізації потреб у соціально прийнятному контексті, Его (котре еволюціонує із Воно) черпає з Ід частину енергії, забезпечуючи безпеку і самозбереження організму, використовує стратегії осмислення і сприйняття у своєму прагненні задовольняти також бажання і потреби «Воно». Его у своїх проявах керується принципом реальності, мета якого – збереження цілісності організму шляхом відтермінування задоволення до виникнення можливості його розрядки.

Супер-Его – компонент особистості, що визначає систему цінностей, норм, етики тощо, котрі закладалися в довіллі індивіда найближчими людьми. Будучи морально-етичною силою особистості, Супер-Его є наслідком тривалої залежності від батьків, соціуму (школа, однолітки і т.д.), спрямовує людину до досконалості в думках, словах і вчинках, намагаючись переконати Его у переважанні ідеалістичних цілей над реалістичними.

З погляду З. Фрейда, людина не народжується з оприявненим «Над-Я». Воно з'являється тоді, коли дитина починає розрізняти «правильне» і «неправильне», дізнається, що добре і що погано. Це триває приблизно у віці від трьох до п'яти років. Але, коли соціальний світ дитини збагачується, завдяки школі, релігії, одноліткам, сфера «Супер-Его» розширюється до тієї межі, котру вважають прийнятною ці нові соціальні групи. Іншими словами, «Над-Я» – це індивідуалізоване відображення «колективної совісті» найближчого соціуму.

Відомо також, що «Супер-Его» поділяється на дві підсистеми – совість (у т.ч. сумління) та «Его-ідеал». Перша набувається від досвіду батьківських покарань. Вона пов'язана із такими вчинками, які старші називають «неслухняною поведінкою» і за котрі дитина отримує догану. Людська совість містить здатність до критичної самооцінки, наявності моральних заборон і виникнення почуття провини, тобто мовиться про ситуацію, коли не зроблено того, що повинно було здійснитись. «Его-ідеал» формується із того, що батьки схвалюють чи високо цінують; він спрямовує юну особу на встановлення для себе високих стандартів. І якщо мета досягнута, то виникає відчуття самоповаги і гордості. До прикладу, дитина, яку нагороджують за успіхи у школі, буде завжди пишатися своїми академічними (навчальними) досягненнями. Тому «Супер-Его» вважається

повністю сформованим, коли батьківський *контр-роль переростає у самоконтроль* (Л. Хйолл, Д. Зіглер).

У випадку, коли Я часто нехтує чи протистоїть Воно, а більше догоджає Над-Я, аніж Воно, то тоді, природно, що Ід агресує, оскільки незадоволені потреби у сні, їжі чи сексуальній поведінці. Звісно, якщо *сильне Его*, то відбувається рівноцінна регуляція між спонуканими Воно і морально-етичними мотивами Супер-Его. У цьому разі Я – повноцінний господар, який керує власним життям, забезпечує рівнозначно як потреби Воно, так і Над-Я. Недаремно у психотерапії взаємодія із клієнтами нерідко спрямована на *підсилення* саме потуги Я. Адже від його психоенергетичної могутності (сили) залежить можливість *рівноважного розподілу* вгамувань запитів Ід і вдоволень мотивів Супер-Его. А це забезпечує внутрішній комфорт людини.

Отож інстанція «Я», втілюючи розум, контролює психічні пізнавальні процеси, «Воно» відстежує перебіг різних потягів, а «Над-Я» блокує вияв негативних спонукань. Зрозуміло, що сфера Ід повністю неусвідомлена, у той час як «Его» і «Супер-Его» діють на рівнях свідомості. Із ресурсного погляду «Воно» – первинне джерело психічної енергії, з динамічного – перебуває у психічному конфлікті з «Я» та «Над-Я», а з генетичного – останні виникають із «Воно».

Протягом тривалого часу розвитку психоаналізу З. Фройд застосовував топографічну модель особистісної презентації. Згідно з нею у психічному житті людини виокремлюють такі рівні: а) *несвідоме*, б) *підсвідоме* або *передсвідоме* (знаходиться під порогом свідомості, тому окрема група психологів стверджує, що це – своєрідний резервуар свідомості, де зберігається незатребувана (незапитувана) інформація із власного досвіду; тому передсвідоме – основа репродуктивної діяльності, сприймає та зберігає усе, що людина бачить, думає, відчуває тощо; інша (разом із філософами) – схиляється до думки, що це – частина *несвідомого*, матеріал або змісти якого можуть перейти у свідомість; відтак висновуємо, що підсвідоме перебуває на пограниччі (на межі) свідомого і несвідомого), в) *свідоме* і г) *надсвідоме*. *Взаємозв'язок між компонентами* (чи структурами) психіки особи («Воно», «Я», «Над-Я») та рівнями психічного життя людини або рівнями свідомості (за З. Фройдом) наочно подамо у

вигляді *авторського рисунка 1*, де визначено місце не лише Я-концепції, а й Ми-концепції. Звісно, що тут Супер-Его відображає надсвідоме.

Свідоме містить відчуття і переживання, котрі *усвідомлюються* у певний момент життя. Скажімо, під час читання книги свідомість людини може містити думки авторів або самовідчуття голоду, болю у спині та ін. Це означає, що лише незначна частина психічного життя (думки, сприймання, відчуття, пам'ять) належать до сфери свідомості.

Рівень *підсвідомого* утримує весь *досвід*, котрий *не усвідомлюється* певного конкретного моменту, але здатний легко чи спонтанно повернутися у свідомість. Наприклад, Ви можете пригадати все, що робили минулої п'ятниці вранці, улюблені кінофільми чи вислови тощо. Тому підсвідоме – *це місток між усвідомленим і неусвідомленим* (Л. Хйолл, Д. Зіглер).

Найбільша частина психічного життя людини – *несвідоме*, котре є сховищем примітивних спонук, а також емоцій та пригадувань, які настільки загрожували свідомості, що були пригнічені чи витіснені у несвідоме. До прикладу, це дитячі травми, ворожі відчуття до батьків та ін. Такий неусвідомлений матеріал визначає наше повсякденне функціонування і знаходить вихід у прихованих формах через сні, фантазії, обмовки, забування тощо.

З. Фройд, виокремлюючи *рівні психічного життя людини*, «...порівнював психіку з айсбергом, лиш невелика верхня частина якого виступає на поверхню і перебуває під «променями світла свідомості», а основна маса ховається у «темних водах» підсвідомого й несвідомого. «Промінь свідомості» може «освітити» водночас лиш порівняно невелику частину змісту тієї інформації, яка в цей час міститься у психіці суб'єкта. Це і є «верхівка айсберга психіки». На відміну від відносно статичної маси справжнього айсберга, вона («верхівка») динамічна, рухлива, її зміст постійно змінюється – та інформація, котра щойно була під «світлом» свідомості, ховається у «верхні шари темних вод» – у підсвідоме... Отож підсвідоме (передсвідоме) – це зміст пам'яті суб'єкта, доступний для нього самого, який за його власним бажанням чи під впливом якихось інших чинників порівняно легко видобувається звідти і постає в його свідомості. Це – його усвідомлений, *відомий йому досвід*, що зберігається в анналах його пам'яті і за потреби цілеспрямовано використовується ним» [2, с. 254].

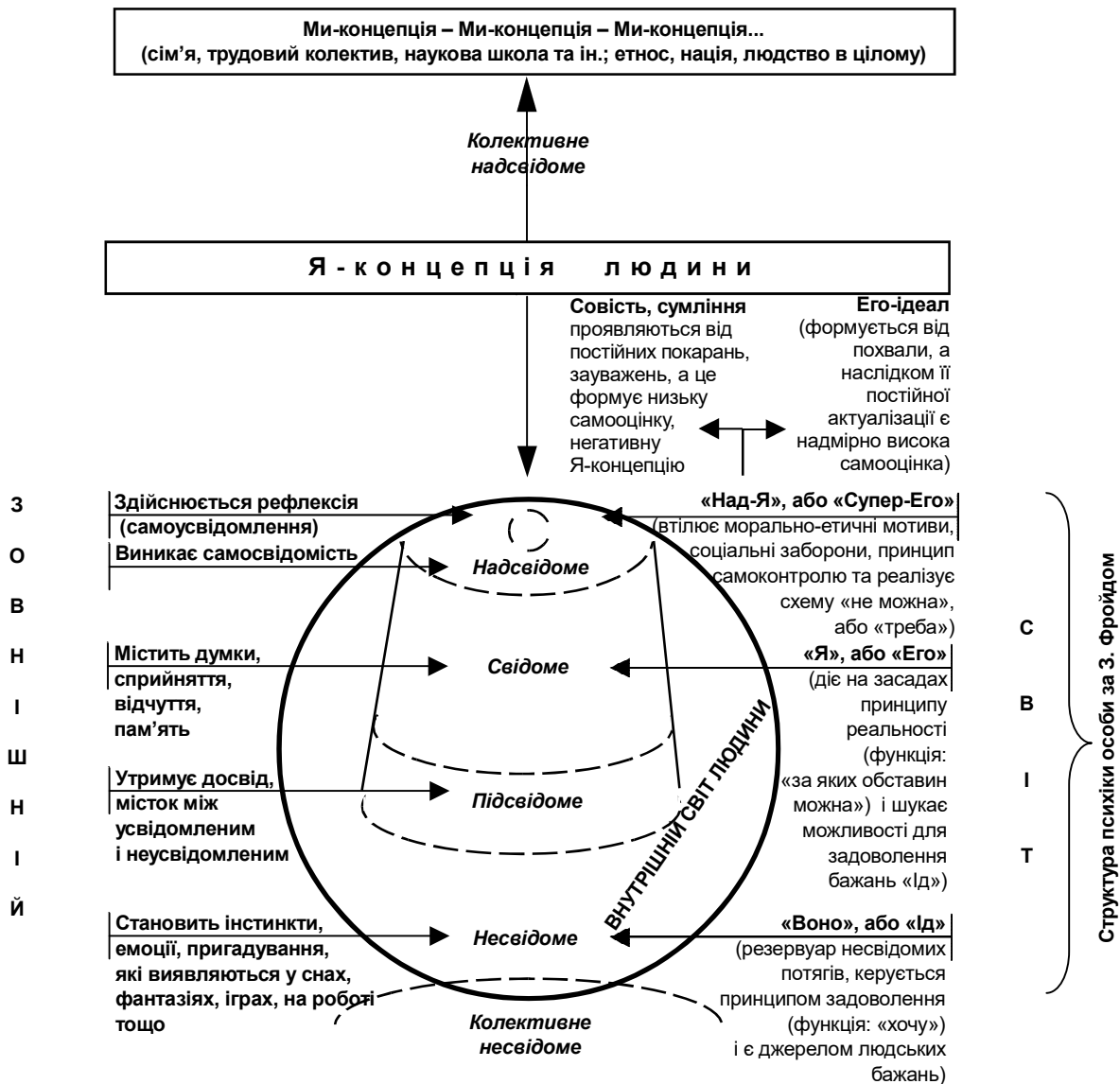

Рис. 1.
 Я-концепція у структурі внутрішнього світу людини та у взаємозв'язку з колективним несвідомим та колективним надсвідомим (авторка О.Є. Фурман (Гуменюк), 2003; доповнено 2018; 2023)

Щодо підсвідомого, то тут мовиться про те, що цей досвід суб'єкта не усвідомлюється «тут» і «тепер», а був ним прожитий (осмислений) свого часу і може стати усвідомленим за певних внутрішніх умов. Існує метафора, що «підсвідомість – це заповідник, де браконьєрствують психологи». «Несвідоме, за З. Фройдом, являє собою дуже глибоке й «темне» сховище потягів – примітивних ін-

стинктивних спонук, а також потреб, бажань, фантазій, мрій, знань суб'єкта, зміст яких радикально суперечить його Я-концепції (З. Фройд не використовував поняття «Я-концепція», оскільки у той час, коли він творив свої учення, її ще не існувало, тому проф. В.П Москалець задля зручності вживає його), загрожує їй руйнацією і через це є неприйнятним для нього. Тому цей зміст витісняється у несвідому

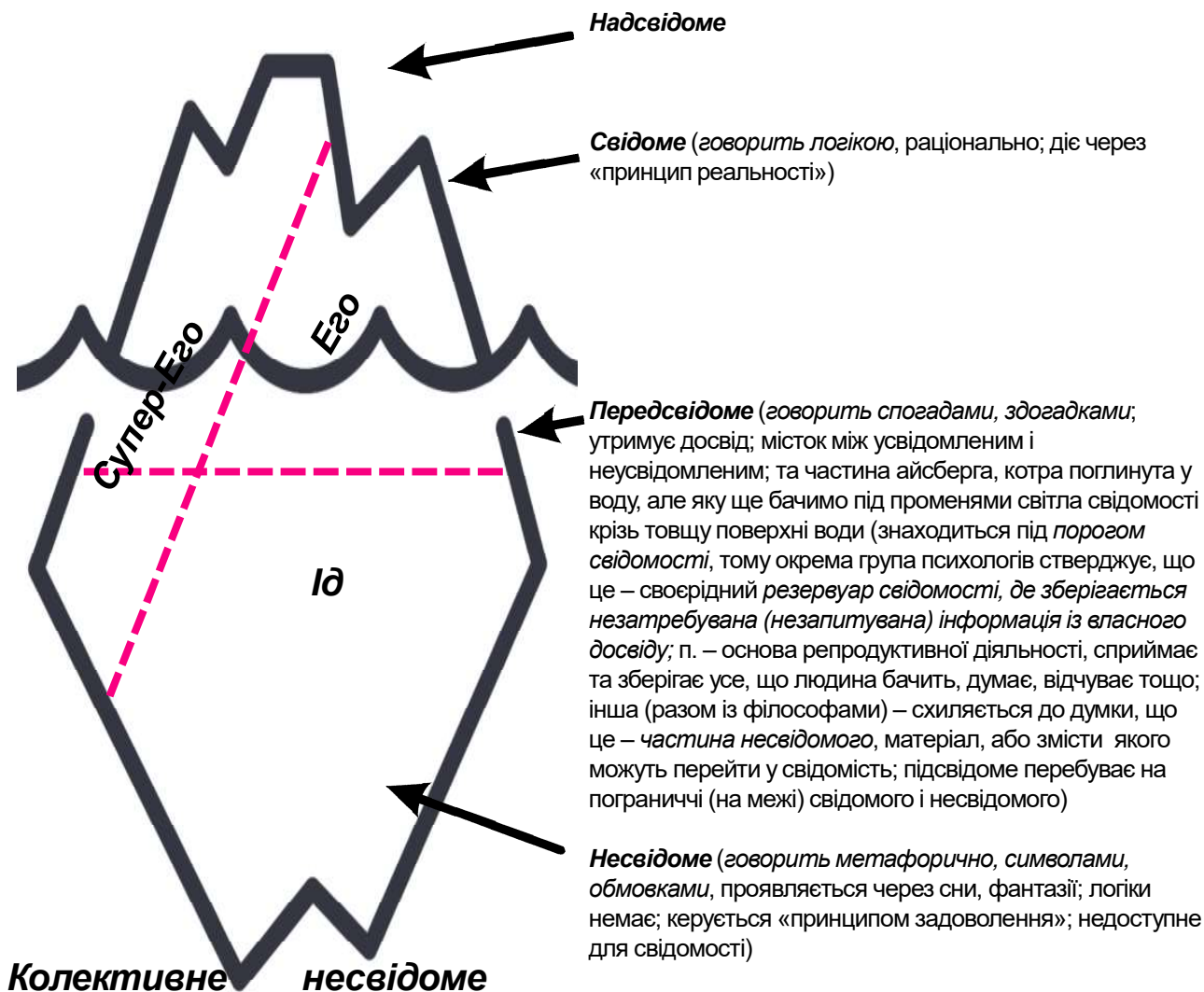

Рис. 2.

Метафоричне зображення взаємозв'язку інстанцій та рівнів психічного життя людини відповідно до теорії З. Фрейда (реконструйовано О.Є. Фурман, лютий, 2023)

сферу його психіки і міцно утримується там опором. Відтак, – зауважує науковець, – скориставшись словами самого творця психоаналізу: «Все витіснене – несвідоме, але не все несвідоме є витіснене» [2, с. 254, 255].

Отже, «...психоаналіз і виник як психотерапевтичний метод лікування... розладів шляхом видобування з несвідомої сфери психіки пацієнта травмувальних його психіку чинників для того, щоб він разом з психоаналітиком збагнув їх зміст, природу, критично, раціонально осмислив, а відтак позбувся їх. Але потягів людина позбутися не може, тому що вони мають інстинктивну природу, є

вродженими, генетично запрограмованими. Психоаналітик має лиш допомогти пацієнту скерувати енергію його потягів у конструктивне, соціально адаптивне, життєдайне, благодатне для нього русло» [2, с. 256].

У цьому контексті наочно подамо метафоричні моделі інстанцій та рівнів психічного життя людини (рис. 2) та структурних компонентів психіки відповідно до теорії З. Фрейда (рис. 3).

Аналізуючи рівні (несвідоме, свідоме та ін.) і компоненти (Воно, Я, Над-Я) внутрішнього світу людини, варто звернутися до того, що під час дослідження Я-концепції у контексті

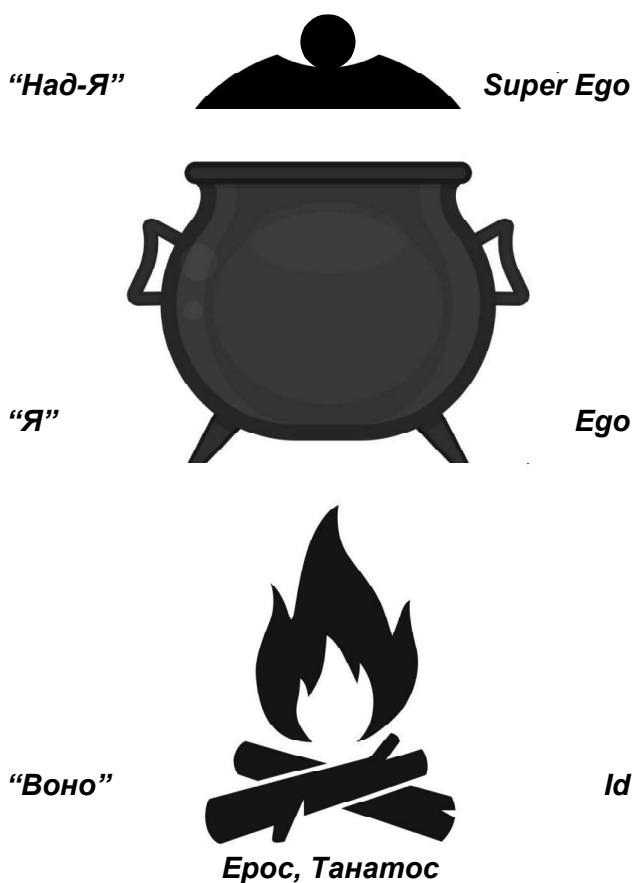

Рис. 3

Метафорична модель структури психіки
(згідно з теорією З. Фрейда,
інтернет джерело)

феноменологічного підходу (або гуманістичного чи перцептивного) К. Роджерс використовує конструкт Самості (один із архетипів, який описаний К. Юнгом). Самість, або Я-концепція, на думку К. Роджерса (ці терміни вчений вживає взаємопов'язано і взаємозамінно), – це організований, послідовний концептуальний конструкт чи гештальт (цілісність), який складається із: а) сприймання властивостей Я (наприклад, відповідальність), б) взаємин Я з іншими людьми і з різними аспектами життя, а також із в) цінностей, пов'язаних з цими сприйманнями та ін. Окрім того, у феноменологічному підході вважається, що навіть зміни, котрі відбуваються у Я-концепції під впливом нового досвіду, всерівно не порушують її цілісності, вона зберігає властивості гештальту. К. Роджерс зазначає, що цей конструкт (Самість) підлягає усвідомленню, але це не означає, що він насправді усвідомлюється, сягає рівня самосвідомості.

У дослідженнях, як бачимо, Самість людини взаємопов'язує із Я-концепцією. Але, на думку В.О. Янчука, Самість утримує всі аспекти людської сутності, у т. ч. й неусвідомлювальні, а Я-концепція – усвідомлювальні, тобто ті, що осмислюються (фіксуються) людиною. Вони й постають орієнтиром для її самооцінки, рівня домагань, самозростання. Водночас Х. Кохут, аналізуючи Самість, співвідносить її за значущістю із структурними компонентами особистості, які свого часу обґрунтував З. Фрейд – Ід, Его, Супер-Его. Дійсно, підтримуючи думку В.О. Янчука, погоджуємось, що Я-концепція утримує усвідомлювальні процеси. Але, зважаючи на погляд К. Роджерса, що до структури Я-концепції належать і несвідомі процеси, вважаємо за потрібне проконстатувати й те, що «фундаментом», з якого вона джерелить, і постають саме аспекти власне *несвідомого, метафорою* якого, на нашу думку, можуть бути, до прикладу, «коріння дерева» (мовою Фрейда – це наше Ід), котрі постачають поживні речовини із ґрунту тощо. Натомість *свідоме*, яке співвідноситься із Его, образно кажучи, позначимо у вигляді *стовбура дерева та його основних гілок, тоді надсвідоме – допоміжних «крон та листків дерева»*, а Я-концепцію символізуємо його «плодами» (рис. 4).

Загалом Я-концепція як «теорія себе» (за Х. Ремшідтом), а також як неповторна система уявлень, установок, поглядів стосовно себе, когнітивно-емоційно-вчинково-духовний конструкт розуміння себе, ставлень до себе та світу, є *підсумковим продуктом (результатом) взаємопрониклих несвідомого, свідомості та самосвідомості, а відтак інтегральним утворенням психодуховного світу людини*.

Психоаналіз З. Фрейда – це теоретико-прикладна система, що охоплює як теоретичну модель психіки та її структурних компонентів у поєднанні із рівнями свідомості (несвідоме, підсвідоме та ін.), так і методи та техніки здійснення конкретної психоаналітичної процедури. Австрійський дослідник, будучи відомим психіатром (увів у науковий обіг психології кілька десятків авторських понять) і винахідником глибинних інстанцій психіки «...із природничо зорієнтованим науковим мисленням, був переконаний, що вивчає саме підсвідоме...» [5, с. 33]. І якщо генетично «несвідоме є матір'ю свідомості» (К.Г. Юнг), то метафізично підсвідоме становить певну плинну межу свідомості. М.К. Мамардашвілі

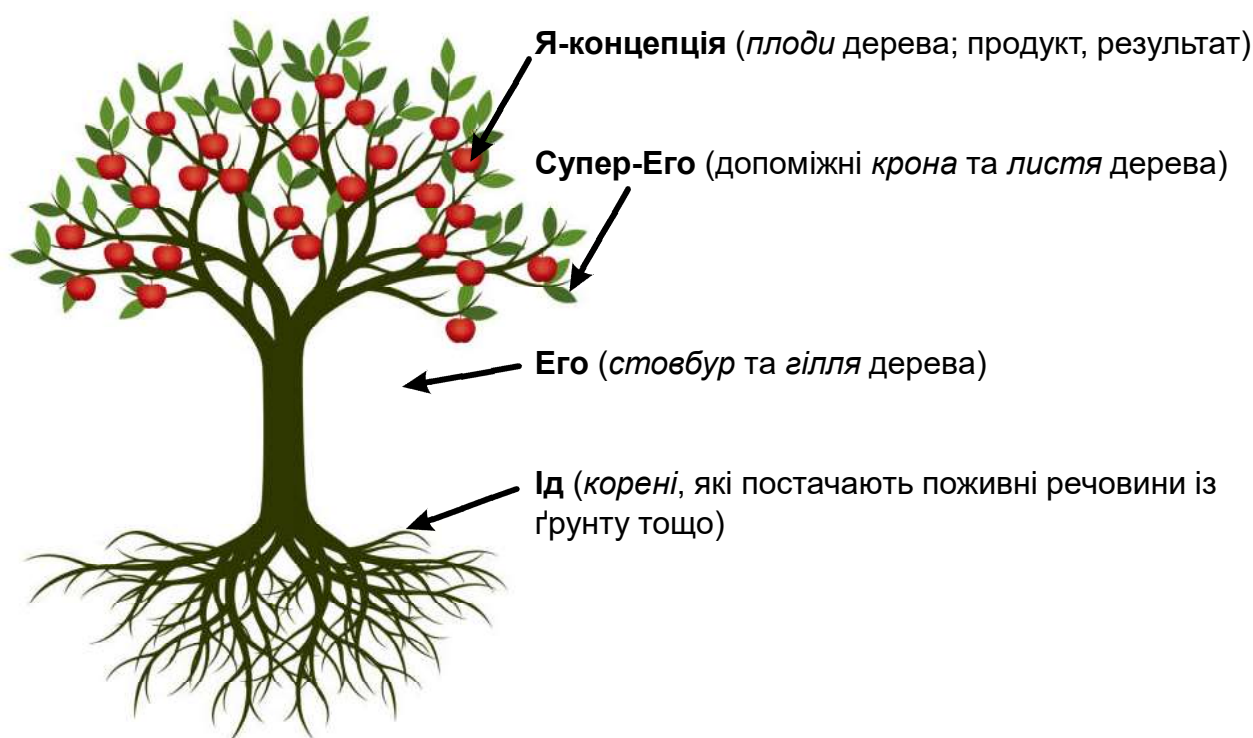

Рис. 4.

Дерево як метафора оприявлення покомпонентної побудови психічного життя людини та місце Я-концепції у ньому (авторка О.Є. Фурман, 27.02.2018)

це положення артикулює так : «На мій погляд, несвідомого не існує. Несвідоме – це найчастіше якась межова точка самої свідомості, й мовиться не про те, щоб зліквідувати її. До прикладу, теоретичним дослідженням віднайти у глибині душі явисьце, котре буде названо несвідомим» (М. К. Мамардашвілі, 1992, с. 401).

Зауважимо, що «із метатеоретичних позицій, дещо перефразовуючи Н. Бора, проблема підсвідомого – це не складне питання розпізнання людиною глибин своєї підсвідомості, а нелегка справа створення умов для нового свідомого досвіду і навіть актуалізація самого цього досвіду. Психоаналітична техніка терапевтичної роботи З. Фрейда з пацієнтом справді виявила певні природні явища його психічного світу, або те, що слушно розглядати як біологічно вкорінені властивості людської природи, але не тільки як природні явища, скільки як якісні формоутворення свідомості. Загалом для цього всесвітньо відомого дослідника, як свідчить реконструкція його творчого шляху, спочатку виникло завдання перетворити несвідомість у свідомість і далі, завдяки такому перетворенню, перевести особу

клієнта у стан нового свідомого досвіду, збагативши тим самим ресурс його актуальної свідомої здатності. У підсумку вирішення цих двох засадничих дослідницьких завдань стало зрозумілим, що *несвідоме – це те, що «було» – актуально чи потенційно – свідомістю*, і тільки в цьому, доволі обмеженому змістовленні, можливе порівняння або розрізнення несвідомого і свідомого» [цит. за 5, с. 34]. Несвідоме має сенс у зіставленні зі свідомістю тільки тоді, коли воно має відношення до останньої і, на противагу тому, що «свідомість походить від несвідомої психіки, яка давніша за неї й надалі функціонує разом із свідомістю чи незважаючи на неї» (К.Г. Юнг, 2018, с. 360), «*несвідоме становить особливий елемент свідомості – минулого, теперішнього чи майбутнього*. Дещо реінтерпретуючи думку фундаторів метатеорії свідомості, зазначимо, що *основний парадокс психоаналізу*, як, імовірно, і парадокс феноменології та екзистенціалізму, полягає в тому, що *термін «свідомість» є двозначним, певною мірою смислово вихолощеним*, зважаючи на його майже безмірний обсяг і розпливчастий зміст. *Проблемою стало не несвідоме, а свідоме, котре*

залишилося незрозумілим й розумово не досягнутим. Фройд і Юнг відкрили цивілізованому світу несвідоме, у впорядкованому режимі аналітичного процесу якого унаслідок можливість його відмежування від свідомого, причому для того, щоб домогтися більш змістовного психоаналітичного розуміння свідомості. А насправді таке розуміння виявило свою повну беззмістовність саме внаслідок уведення в науковий обіг концепту несвідомого. Тому проблемою стало досягнення відповідного раціонального осягнення суті свідомості» (див. детально М. К. Мамардашвілі, 1997, с. 49-50).

Зі свого боку, Мераб Мамардашвілі переконаний, що *несвідомого онтологічно (тобто у бутті) не існує, воно входить у сферу трансцендентно вкоріненого життєпотoku свідомості*. Вважаємо, що тут остання тлумачиться нетрадиційно як у психології прийнято (див. вище), а постає духовним елементом душі, або її «очима». На нашу думку, відомий філософ зосереджував увагу на тому, що *несвідоме – це частина свідомості у вигляді її «непросвітлених печер»; або «одна із феноменально не проявлених чи латентних смуг життя свідомості»* (А.В. Фурман [5]). Обґрунтування рівнів психічного життя людини у психоаналізі З. Фрейда – це необхідна теоретична конструкція для розуміння психоаналітичної роботи з клієнтами. Хоча австрійський дослідник синонімом до словосполучення «рівні психічного життя людини» вважав рівноцінним і «рівні свідомості». Отож це означає, що несвідоме все ж таки постає одним із рівнів свідомості. Тому «несвідомого онтологічно не існує, хоча зрозуміло, що як теоретичний конструкт сучасної психології воно має місце» (А.В. Фурман).

Логіка нашого дослідження потребує уточнення проблематики *Ми-концепція* (див. рис. 1). Психологічній науці добре відома теорія організаційного клімату (ОК) відомого українського ученого, проф. В.П. Казміренка. ОК, на його думку, – це не сума окремих соціально-психологічних кліматів (СПК), а нова інтегральна єдність (цілісність) взаємодій у цих і між цими кліматами, тобто нова системна якість. Якщо СПК виникає у малій групі й враховує міжособистісні стосунки, то ОК – у великій (а точніше – в організації чи колективі) та в основному характеризує міжгрупові відносини.

У зв'язку з цим проф. А.В. Фурман стверджує, що *Ми-концепція не є сумою Я-концепцій окремих осіб*, а становить якісно

нову інтегральну цілісність уявлень, ставлень, установок та інше про *колективну (не індивідуальну) самосвідомість окремих груп чи групи*, що здебільшого належить до національної самосвідомості.

Для розуміння змістової характеристики Я-концепції суттєву вагомість має її співвимірність із Ми-концепцією, оскільки у світі існує співзв'язок Я і Ми. Свого часу С.Л. Рубінштейн виголошував таку закономірність: Ми – первинне стосовно Я. Адже людська спільність, котра об'єднана єдиними потребами, інтересами, цілями, приміром, наукова школа, етнос та ін., усвідомлює свою єдність шляхом долучення до почуття «Ми», котре постає продуктом їхньої колективної самосвідомості. О.О. Кронік зазначає, що присутність Ми-концепції припускає її протилежність концепції «Вони». Водночас Н.І. Бетанелі стверджує, що Ми-концепція функціонує переважно в теоретично сконструйованій дійсності, котра оприявнюється в поняттях, ідеях, уявленнях окремої спільності про свої ментальність, культуру, соціальні стосунки, спосіб життя, наслідки вчинків, збереження традицій і звичаїв народу.

Утім, з позиції *цілісності співвідношення Ми-концепції і Я-концепції*, вони – *інтегровані*, коли поєднанні в людській свідомості та самосвідомості спільними орієнтаціями, настановленнями, тенденціями. І, навпаки, *неінтегровані* (або й *дезінтегровані*) у випадку наявності між концептуальним Ми і Я-концепцією суперечностей, контрпропаганди, конфліктів, боротьби тощо (до прикладу, етнічних).

Другий напрямок наукових пошуків на шляху пізнання природи людського Я та самосвідомості увінчався виокремленням *структури глобальної Я-концепції*, котру запропонував та обґрунтував англійський дослідник Р. Бернс. У її функціональну будову входять найрізноманітніші грані індивідуальної самосвідомості (Я-усвідомлювальне і Я-як об'єкт, котрі описував В. Джемс), вона являє собою сукупність установок індивіда, спрямованих на себе, а також поєднує когнітивну (Я-образ), емоційно-оцінкову (Я-ставлення), поведінкову (Я-поведінка) складові та містить такі модальності – реальне Я, ідеальне Я та дзеркальне Я.

Водночас Р. Бернс, пов'язуючи становлення Я-концепції із пояснювальними можливостями *інтеракційного підходу*, переконаний, що її формування відбувається у *взаємодії* між людьми, але винятково важливу роль тут

відіграє і *сукупність своєрідних установок* особи. Атитюди відображають, на його думку, такі головні елементи: а) переконання, які можуть бути як обґрунтовані, так і необґрунтовані (когнітивна складова установки), б) емоційне ставлення до цього переконання (емоційно-оцінкова складова), в) відповідну реакцію, котра виявляється у поведінці (поведінкова складова). Тому Р. Бернс обстоює теоретичну модель, у якій Я-концепція – це сукупність установок індивіда, які спрямовані на себе. Відтак ним виділяються такі головні елементи чи складові установки: когнітивна, емоційно-оцінкова та поведінкова. Їх англійський дослідник конкретизує так: Я-образ – уявлення про себе, самооцінка – афективна оцінка цього уявлення, та поведінкова реакція або конкретні дії, котрі спричинені Я-образом і самооцінкою.

І.С. Кон, зокрема, пише, що соціальна установка містить три взаємозалежні компоненти: а) когнітивний (пізнавальний) – уявлення і думки про об'єкт; б) афективний (емоційний) – позитивні чи негативні відчуття до об'єкта; в) поведінковий – готовність до певних дій стосовно об'єкта. Вони полегшують людині процес адаптації до довкілля (закріплюють те, що сприяє задоволенню її потреб), дають змогу пізнавати світ (систематизують попередній досвід її взаємодії з об'єктом), самореалізуватися (забезпечують розгортання творчої активності) й утворюють психологічний захист (відсторонення від усвідомлення тих аспектів дійсності, що викликають стурбованість).

Згідно із вищезазначеним звернімося до диспозиційної теорії особистості В.О. Ядова. В ній установки організуються ієрархічно. Учений виділяє чотири рівні: а) елементарні установки (формується через вітальні потреби і не мають модальностей); б) систему соціальних атитюдів (когнітивні, афективні, конативні); в) базові соціальні установки (визначають спрямованість активності людини); г) систему ціннісних орієнтацій (зосереджені на цілях життя і засобах їх досягнення).

Отже, вченими-психологами обґрунтовані та продовжують відкриватися найрізноманітніші аспекти, модальності Я і складові Я-концепції у широкому діапазоні проведення наукового аналізу психіки людини. Адже утвердження людини як особистості та громадянина центрується навколо розгортання її Я-концепції, котра визначає не лише продуктивність власної діяльності, а й здатність

до позитивної чи гуманної взаємодії з довкіллям, а також опосередковує особисту позицію, набір соціальних ролей, професійний статус і навіть долю.

Зрозуміло, що Я-концепція – це система *взаємозалежних установок* та уявлень людини про себе; або *розгорнутий всередині індивіда соціальний процес*, у межах якого виникають самооцінка й образ Я, котрі спричинюють цикл поведінкових актів і вчинкових дій. Крім того, Я-концепцію описують і як «...своєрідний внутрішній фільтр, який визначає характер сприйняття людиною будь-якої ситуації. При проходженні через цей фільтр ситуація усвідомлюється, отримує значення, що відповідає уявленням про себе» (В.М. Ямницький, 2006, с. 113). Я-концепцію означають і «...як інформаційно скеровуючу базу для визначення особистістю цілей, сфер, напрямів, способів і засобів своєї діяльності та поведінки. Інакше кажучи, особистість діє і поводить відповідно до того, чого хоче, узгоджуючи бажане з усвідомленими та ієрархічно структурованими (що більш важливе для неї, а що менш значуще) в її Я-концепції об'єктивними та суб'єктивними можливостями здійснення цього бажаного» [2, с. 180].

Однак варто зауважити, якщо порівнювати поняття «Я-образу» та «Я-концепції», то вони співвідносяться як частина і ціле, а тому є досить близькими, але не тотожними у змістовому наповненні. Зокрема, друге віддзеркалює більш широке уявлення особи про себе, оскільки інтегрує як картину Я (синонім до слова Я-образ), самооцінку людини, її поведінку, а також по-різному спрямовує вибирати стратегічні цілі і завдання у житті. Хоча в літературі термін «Я-образ» інколи вживають як синонім Я-концепції. Таке трактування не точне, тому що неповно передає зміст останньої. Отож доцільно вживати поняття «Я-образу» для описання першої, тобто когнітивної, складової Я-концепції.

Загалом до Я-образу як системи установок належать уявлення, переконання людини та ін. не тільки про її зовнішній вигляд, власне тіло, психічні сили та властивості, тобто те, що вона може назвати своїм, а й головно про деяку сукупність когнітивних ознак, на які впливають емоційні та поведінкові (В. Джемс, Р. Бернс). Для опису психологічного портрету особи здебільшого використовують прикметники («надійний», «сильний», «наполегливий», «розумний» тощо). Усе це – абстрактні

характеристики, що не пов'язані з конкретною подією чи ситуацією. Вони є елементом узагальненого образу індивіда та відображають як стійкі тенденції у його поведінці, так і вибірковість нашого сприймання. Те ж саме виникає, коли описуємо самих себе, тобто висловлюємо основні характеристики само-сприйняття (Р. Бернс). Зрозуміло, що усе це відбувається через власний, інтелектуально-знанневий, себто когнітивний, формат.

Я-образ – це одна з найважливіших для особистості соціальних установок. Питання про істинність картини Я, як вважає І.С. Кон, правомірне тільки стосовно її когнітивних компонентів. М. Розенберг виділяє в Я-образі такі психологічні особливості. Перша стосується міри його *когнітивної складності та диференційованості*, котра полягає в самоусвідомленні особою *власних характеристик* (щаслива, відповідальна, розумна, кмітлива та ін.; до них належать: рольові, статусні, інтелектуальні, психологічні, життєві тощо). Якщо їх багато і вони вирізняються складністю, то це свідчить про високий рівень її самосвідомості. Друга відображає *суб'єктивну значущість картини Я* для людини. Адже окремі особи у процесі взаємодії цілеспрямовано розвиваються, аналізують свою поведінку, а інші – надають значення зовнішнім факторам, – керуються логікою ситуації. Третя характеризується *внутрішньою цілісністю, послідовністю образу Я*. Четверта стосується *стійкості чи стабільності Я-образу*.

Відомо, що когнітивна психологія (*cognition* – знання, пізнання, вивчення, усвідомлення; у тлумачному словнику *когнітивний* означає пізнавальний, пізнаваний) вивчає психічні пізнавальні процеси (сприйняття, пам'ять, мислення, людський інтелект та ін.). Воднораз поняття «ментальний» у перекладі з лат. – це розумовий, спосіб мислення чи думання, бачення світу тощо. Відтак доповнення поняття «когнітивний» поняттям «ментальний» є логічно доцільним, оскільки вони працюють в одному, глибинно-пізнавальному, форматі, а тому когнітивну установку (за Р. Бернсом) поіменовуємо *ментально-когнітивною* (курс. наш – О.Ф., 2019 р.). Обґрунтуємо це.

Загалом *mental* у перекладі означає *розум, розумовий*. Ментальність всюдишча, тому *важко визначити її межі*, адже пронизує все людське життя, існує на всіх *рівнях свідомості* і поведінки людей, визначається *архетипами та стереотипами* культури відповідної спільності.

Ментальність (від лат. *mens* – розум; спосіб мислення; склад душі; пов'язаний з духом) – це *сприйняття і тлумачення світу* в системі духовного життя народу, нації, соціальних суб'єктів; спосіб мислення, загальна духовна *налаштованість, установка індивіда або соціальної групи* до навколишнього світу. У широкому значенні слова під ментальністю, на думку дослідників, розуміють «бачення світу», а у вузькому – «спосіб думання». Іншими словами, вона існує як на рівні народу, де відображається специфічний тип колективного сприйняття природного середовища та соціального довкілля, так і на рівні окремого суб'єкта життєдіяльності.

Культура, традиція, мова, спосіб життя та релігійність створюють своєрідну *матрицю*, в межах якої і *формується ментальність*. Воднораз відомо, що *ментальне поле* – це той *дух культури*, під впливом якого в суспільстві відпрацьовується характерна для певної етнонаціональної спільноти сукупність *уявлень, переживань, життєвих установок* людей, яка визначає їх певне бачення світу.

У сучасному тлумачному словнику *поняття ментальності є синонімом терміна «менталітет»* (від лат. *mentalite* – розумовий). Обидва розшифровуються як сплетіння розуму і почуттів, що відображається в комплексі розумових і духовних установок окремої людини або цілої групи. Французьке слово «*mentalite*» вважають таким, що складно адекватно перекласти на інші мови, оскільки воно означає «умонастрій», «мислительну настанову», «колективне уявлення», «уявлення взагалі» і «склад мислення».

Ментальність, – як зауважують мислителі, – це *призма*, крізь яку людина дивиться на світ. Вона містить у собі морально-етичні цінності, набір психологічних і поведінкових реакцій, особливості адаптації, виховання, ставлення до релігії, культу. Важливо відзначити, що *менталітет* окремої особи – це *досвід багатьох поколінь* її роду, нації, країни, тому являє собою суміш глибинних колективного несвідомого, особистого несвідомого та індивідуальної свідомості.

І все ж, з погляду психології, ментальність – це відображення розлогого наповнення психіки людини, головно відповідями на запитання: якими категоріями вона мислить, як взаємодіє з оточенням і який веде спосіб життя? Її ментальність засвідчують звички, дії, вчинки.

Відповідно до аналітичного підходу К.Г. Юнга, у структурі особистості, крім Его як центру сфери свідомості та особистого несвідомого (пригнічені конфлікти), є чи не найглибший пласт психіки – *колективне несвідоме*, у якому в формі архетипів, або первинних психічних образів («персона», «тінь», «самість», «мудрець» та ін.), утримується увесь духовний спадок людської еволюції – сліди емоцій і пам'яті, думок і переживань (К. Г. Юнг, 1993). Як зазначає О.А. Донченко, «однією з надзвичайних здогадок Юнга є визнання того факту, що ми народжуємося не тільки з біологічною, а й із психічною спадковістю, яка визначає нашу поведінку та досвід. Тому колективне несвідоме утримує психічний матеріал, котрий не виникає в особистому досвіді..., воно мов повітря, яким дихають всі і яке не належить нікому» (О. А. Донченко, 1994, с. 15). Звідси «надскладна структурна організація психосоціального змісту ментальності, що динамічно поєднує у знятому вигляді опозиційні характеристики життя і діяльності людини – природне і культурне, емоційне і раціональне, несвідоме і свідоме, індивідуальне і суспільне, унікальне й універсальне, інстинктивне і духовне» [7, с. 41].

У сучасній психології наявні дослідження, що пов'язані із виявом взаємозв'язків архетипу з *ментальністю*. В низці праць архетип визначається структуротвірною одиницею, яка слугує каркасом, психічним вектором соціокультурного розвитку, тоді як ментальність – формоутворювальним осередком, котре надає архетипному змісту певної вагомості. Обидва терміни діалектично взаємозв'язані: архетип визначають як «абстрактне», «суть», «зміст», а ментальність – «конкретне», «проявлене», «форма». Українська дослідниця О. Шельга аналізує зв'язок між ментальністю та архетипністю, виходячи з того, що ці феномени – *духовні субстанції*. Вона розглядає етнос як духовно-душевний феномен культурогенезу. На думку автора, архетипність відображає ту душевно-культурну реакцію, яка не тільки не усвідомлюється, але і ніколи безпосередньо не виявляється, а ментальність характеризує результат екстеріоризації етносом своєї сутності, це – духовно-культурний зовнішній самопрояв етнічної спільності. Ментальність як духовний енергетичний потенціал та рушій творчих зусиль поведінки людини і суспільства розглядає Б. Гершунський.

Ментальність як психокультурний феномен та інтегральне утворення духовного життя нації

з позиції професійного методологування вивчає проф. А.В. Фурман. «Виділені психокультурні координати (вітальність, культурність, свідомість, духовність) засвідчують складність, різноманітність, поліструктурність і динамічність психологічного змісту ментальності, яка тотально пронизує як підвалини, серцевину, так і вершини духовного життя представників певної етнонаціональної спільноти» [7, с. 33].

Тому ментальність, – на думку А.В. Фурмана, – складний природно-соціальний продукт духовного життя нації, якість якого визначають: а) природні умови життя, б) традиції та історично усталені моделі поведінки представників одного етносу, в) соціальні інститути (структури) і г) культурні стратегії індивідуального розвитку і самореалізації нації. *Менталітет як сутнісна форма вияву ментальності* – не стільки набутий результат людських відносин і поведінки, скільки очікування цього результату, який повинен статися на основі визначальних програм і доктрин розвитку різних сфер суспільного життя (ідеологія, політика, освіта тощо) [7].

Отож, коли зріла особистість задіює ментальні установки й настановлення та ін., що первинно мають трансцендентне вкорінення, у свої уявлення, переконання, переживання, розмірковування та ще й рефлексує це задіяння, то вона самоусвідомлює їх як такі, що набули *феноменологічного оприявлення*. Так відбувається проникнення архетипного матеріалу із сфери колективного та особистого несвідомого й пластів свідомості у самосвідомість, а відтак й у Я-концепцію.

Онтогенетично процес розвитку Я-образу, що конкретизується як *ментально-когнітивна складова суб'єкта*, має свою динамічну й поетапну природу становлення. По-перше, формування Я-картини виникає на підґрунті установок, *уявлень* особи про себе і *ставлень* до неї інших. Зокрема, глибинний рівень Я-образу становлять *ментальні установки*, які наявні у переживаннях та асоціюються із самопочуттям чи емоційним самоставленням та ін. Вище перебувають усвідомлені установки, котрі допомагають формувати відносно *цілісний Я-образ* людини, який функціонує у загальній системі ціннісних орієнтацій. Крім того, важливого значення набуває і процес сприйняття, внаслідок чого з'являється *знання про те, що «Я є»*. Це означає, що у дитини-підлітка виникає уявлення про себе, про власне місце у житті. По-друге, розвиток Я-образу спричинений *накопиченням різноманітної ін-*

формації про себе (передовсім «Я – хлопчик, син, друг», «Я – дівчинка, донька» тощо). Це формує *статусно-рольову позицію* кожного свідомого наступника людського роду, забезпечує виникнення у нього перших самооцінкових суджень, завдяки яким з'являється інформаційне об'єднання різних Я у певну схему. Все це відбувається, з одного боку, через *когнітивний формат*, а саме за допомогою перебігу процесів сприймання (наприклад, відображення звернення інших до мене), пам'яті (запам'ятовування різної реакції оточення, їхніх оцінок), перших логічних форм мислення (схильність оцінювати себе так, як це роблять інші), з іншого – під час *емоційно-оцінкового відображення дійсності*. Іншими словами, розвиток Я-образу суб'єкта пізнання залежить не лише від латентно спричинювального впливу колективного несвідомого й особистого і від соціально закладених установок, уявлень, ставлень, оволодіння інформацією та знаннями, а й від процесу утворення його нових інтегральних – ментально-когнітивно-емоційно-ціннісних – психоформ, які системно формують *картину Я*.

Отже, «розвиток Я-образу людини поетапно проходить певний первинний цикл, який постійно збагачується, взаємодоповнюється Я-ставленням, Я-вчинками, можливо, формуванням елементів Я-духовного, а в підсумку виникає Я-концепція як феноменальна цілісність сфери самосвідомості. Тому Я-образ – це системне пізнавальне самоуявлення, котре розвивається і формується на основі установок особи стосовно себе, через ментальні, когнітивні, емоційні та ціннісні компоненти соціальної взаємодії, а тому є передумовою для становлення її самооцінки» [18, с. 68]; з іншого боку – це бачення себе відмінним від інших у контексті самопритаманного набору статусних, рольових та інтелектуальних характеристик.

Насправді образ власного Я повинен відповідати реаліям, щоб людина могла адекватно функціонувати у життєвому просторі. Це означає, що потрібно бути чесним щодо своїх гідностей і недоліків, а образ Я має бути близькою копією справжнього Я. Тоді особа почуватиметься комфортно, спокійно, гордо, буде впевнена у власних силах і знайде привід для самореалізації.

Самооцінка – сегмент Я-концепції, який є цінністю, що приписує суб'єкт собі чи деяким своїм рисам. Отож, щоб підкреслити наявність

оцінкової складової, науковці вдаються до поняття «самооцінка». Останнє відображає *особистісне судження людини про власну цінність, значимість, котрі виявляються у властивих їй установках*.

Природно, що розвиток картини Я знаходиться у взаємозв'язку і взаємозалежності із самооцінкою людини, хоча вона й не становить постійний параметр її внутрішнього світу. Проте саме вона забезпечує регуляційне, захисне призначення, впливає на процеси взаємодії з іншими. Для ефективного розвитку особистості важливого значення набуває наявність адекватної чи дещо завищеної самооцінки. Остання здебільшого формується шляхом постійного оцінювання людини близьким доквіллям.

Для М. Розенберга, самооцінка – це позитивна чи негативна установка, яка спрямована на специфічний об'єкт, котрий називається Я. Вона відображає ступінь розвитку в особі *відчуття самоповаги, власної цінності і позитивного ставлення до всього того, що належить сфері Я*. Тому низька самооцінка припускає неприйняття себе, самозаперечення, негативне самоставлення до своєї особистості. Крім того, самооцінка виявляється в переважно усвідомлених судженнях, в яких особа прагне визначити свою непересічну значущість.

Для адекватної самооцінки істотними, на думку Р. Бернса, є три моменти. По-перше, важливу роль у її формуванні відіграє зіставлення образу реального Я (ким Я є) з образом ідеального Я, тобто з уявленням про те, якою людина хотіла б бути. Це зіставлення часто фігурує у різних психотерапевтичних методиках, де висока міра збігу реального Я з ідеальним вважається показником психічного здоров'я. Тому той, хто насправді досягає характеристик, які визначають для нього ідеальний образ Я, має високу самооцінку. По-друге, важливий чинник формування самооцінки пов'язаний з інтеріоризацією соціальних реакцій у конкретного суб'єкта. Це означає, що особа схильна оцінювати себе так, як оцінюють її інші люди. По-третє, особистість оцінює успішність своїх дій-виявів крізь формат своєї ідентичності. Вона переживає задоволення не тому, що просто щось робить добре, а тому, що вибрала певну справу й саме її виконує належним чином. Тому люди докладають найбільше зусиль для того, щоб з найочевиднішим успіхом «вписатися» у структуру суспільства.

І.С. Кон пише, що наші самооцінки – це своєрідні когнітивні схеми, які узагальнюють минулий досвід особистості й організують, структурують нову інформацію стосовно даного аспекту Я. Крім того, феномен самооцінки тісно пов'язаний із такими психічними утвореннями, як афект неадекватності, дискомфорт у здобутках, а також корелює з успіхами та домаганнями людини.

С. Куперсміт переконаний, що важливим чинником становлення самооцінки дитини є взаємини із сім'єю. Очевидно, що цей фактор значиміший, аніж соціокультурне довкілля, бо в родинній атмосфері вона вперше оцінкові значення близьких нормативно фіксує у своєму внутрішньому світі. Учений стверджує, що виникнення *низької самооцінки* в нащадка пов'язане із бажаннями батьків сформувати в нього *здатність до акомодатції* (приспосованість поведінки, наприклад, виявлення підлаштованості, залежності, безконфліктної взаємодії тощо). А ось становлення *адекватної*, на його думку, – *це наслідок поблажливих відносин* старших до менших. Водночас запорукою розвитку *високої самооцінки* є любляче та вимогливе ставлення перших до других. За останніх умов у дитини з'являється гідне самоставлення і загалом формується позитивна Я-концепція. Адже конструктивні настановлення батьків породжують аналогічні атитюди у вихованця до себе і до оточення.

Враховуючи результати теоретичного аналізу, висновуємо, що дослідники у процесі обґрунтування тематики Я-концепції фіксують аспекти її внутрішньої статичності та динаміки. Зокрема, Е. Еріксон вказує, що складові Я-концепції характеризуються в основному статичністю, а Р. Бернс В. Джемс та інші науковці зазначають як про її *статичність*, так і *динамічність*. Для підтвердження цих фактів звернемося до погляду англійського дослідника Роберта Бернса, який вважає, що Я-концепція – це *динамічна сукупність самоустановок*; і самооцінка – це також ситуаційно залежний параметр самосвідомості. Її коливання, на наш погляд, спричинені життєвими обставинами, хоча з плином часу вона все ж відображає попередню стійкість, тобто діє як своєрідний, заданий соціокультурними умовами, стрижень. Тут слушно згадати відому формулу визначення самооцінки в контексті самоставлення, що запропонована свого часу В. Джемсом, де самооцінка дорівнює успіху особи (чисельник дробу), поділеного на її домагання

(знаменник дробу). У чисельнику надані реальні досягнення індивіда, а у знаменнику – його домагання. Тому маємо два шляхи підвищення самооцінки. Так, особа може покращити уявлення про себе – збільшити чисельник цього дробу (примножити успіх), або зменшити її знаменник (мінімізувати домагання), тому що для самооцінки важливі тільки співвідношення цих показників. Це також вказує на наявність її статично-динамічних характеристик. Так, виконуючи успішно поставлене завдання, людина автоматично підвищує рівень самооцінки, або коли мінімізує домагання, то, принаймні, не занижує її.

Відомо також, що самооцінка, залежно від обставин, може набувати як заниженого, так і завищеного рівня. Водночас Я-образ в одних ситуаціях сприймається людиною позитивно, а в інших – самонеприйнятно. Зрозуміло, що коли індивід адаптується до обставин життя, що склалися (тобто проживає їх), то самооцінка і Я-образ набувають знову узвичаєного (властивого майже завжди) стану. Хоча внутрішньо позитивна робота людини над собою, постановка високих цілей та їх реалізація, особливо на етапі вікових особистісних криз, створюють психодуховне підґрунтя для кардинальної зміни стійкої самооцінки та Я-картини. У цьому випадку самооцінка може із низького рівня піднятися до адекватного чи високого і набрати своєї сталості, або ж навпаки – із високого опуститися до заниженого. Тоді відстежуємо динаміку в позитивній чи негативній зміні у змістовій активізації складових Я-концепції, яка, відтепер уже на певному рівні самоуявленнь людини, набуває нової структурно-функціональної стійкості (статичності).

Більшість людей упродовж життя залишаються із сформованими (усталеними) в дитинстві і юності Я-образами та рівнями самооцінки, які почасти не задовольняють їхніх самоуявленнь. Лише за критичних умов життя, вони ситуаційно змінюються під тиском проблемних соціальних обставин. Але через певний час усе рівно набувають свого усталеного характеру, тобто досягають відповідного узвичаєного рівня самоставлення. У такому розумінні констатуємо факт ситуаційної динаміки, яка з часом переходить у попередню (узвичаєну самоконцептуальними рамками) статику.

Третій, поведінковий чи конативний, компонент Я-концепції охоплює як систему внут-

рішних дій, так і зовнішній їх формовив. Крім того, ця складова спричинена функціонуванням когнітивної та емоційно-оцінювальної складових Я-концепції і визначається соціальною взаємодією між людьми. Якщо в особи сформовані позитивні Я-образ і Я-ставлення, то й поведінка її тенденційно буде гуманною, адекватною, відкритою. Коли ж у її внутрішньому світі функціонує лише негативізм чи занижена самооцінка, то, вочевидь, поведінкова складова характеризуватиметься невпевненістю, розмитістю в конативній діяльності, омріяними вчинковими діями, котрі здебільшого не реалізуються.

У реальній життєдіяльності людини самосвідомість виявляється у неподільній єдності окремих внутрішніх процесів – самопізнання, емоційно-ціннісного самоствавлення і саморегулювання поведінки (за І.І. Чесноковою) у всіляких формах взаємодії осіб у суспільстві. На наш погляд, процеси самосвідомості у перехресному взаємоспричиненні із установками (домінантні при становленні та формуванні Я-концепції) забезпечують самоорганізацію таких складових Я-концепції, котрі виокремлені Р. Бернсом, як: 1) когнітивної (Я-образ), 2) емоційно-оцінювальної (Я-ставлення) і 3) конативної (Я-поведінка). Водночас ради об'єктивності треба сказати, що самовідчуття, самопізнання, самоствавлення збагачують зміст установок, котрі водночас є психічним матеріалом для наступного циклу розгортання цих процесів. Таким чином найочевидніше, що становлення Я-концепції відбувається через систему установок як внутрішніх важелів готовності особи до здійснення активності. А вже у діяльності сама особа пізнає, ставить до себе та саморегулює поведінку відповідно до тих самоуявлень, які сформувалися. Іншими словами, процеси самосвідомості змістовно збагачують її Я-образ, Я-ставлення та Я-поведінку.

2. АВТОРСЬКЕ ОБҐРУНТУВАННЯ МОДЕЛІ ПОЗИТИВНО-ГАРМОНІЙНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ ТА ЇЇ КОМПОНЕНТІВ

Відомо, що самосвідомість може набувати ознак самостійної суб'єктної сили і являти собою джерело і підґрунтя існування духовного. Окрім того, В. Джемс свого часу підкреслював, що емпіричне Еґо або Ме утримує як матеріальне Я, соціальне Я, так і духовне Я. Функціонування останнього у психології під-

тримали і обґрунтували І.С. Кон, Т.А. Флоренська та інші дослідники, а італійський психолог А. Менегетті виокремив та описав апріорне, або ноуменальне Я. Воднораз Р. Ассаджіолі у своїх розвідках вивчав та досліджував Вище Я. На нашу думку, самосвідомість, центральною ланкою якої є Я-концепція, не лише зумовлюється триєдиними процесами (самопізнання, самоствавлення, саморегуляції), а має четвертий – *самоосягання* (курс. наш – О.Ф.), де відбувається *самотворення та самопреображення* людини.

Отож зрозуміло, що Я-концепція не обмежується трикомпонентною структурою. У зв'язку з цим цілком логічно, що в авторській методологічній моделі нами (вперше) обґрунтовано ще у 2001 році четверту складову Я-концепції людини, за якої актуалізується така модальність самоустановки, як Я-духовне [12; 13; 15]. У 2003 назву четвертого компонента уточнено і він постає у такій конфігурації, а саме як *спонтанно-духовна складова Я-концепції* [9; 13, с. 144; 17; 19; 20]. Водночас третю складову Я-концепції – поведінкову (Я-поведінка), яка обґрунтована свого часу Р. Бернсом, нами конкретизовано відповідною назвою (2003) – *вчинково-креативна (Я-вчинок)* [9, с.76; 13, с.144; 17, с. 23; 19, с. 256, 257], (рис. 5).

Сьогодні відомі, згідно з Р. Бернсом, два *інваріанти розвитку Я-концепції*, або такі її *онтогенетичні рівні організації* (курс. наш – О.Ф.): *негативне* постання у внутрішньому світі людини та *позитивне*. Перше пов'язане із неприйняттям себе, самозапереченням, песимізмом, відчуттям неповноцінності, меншовартісності та тривоги за майбутнє; друге (*позитивна Я-концепція*) передбачає переконаність в імпонуванні навколишнім, упевненість у здатності якісно виконувати ту чи іншу діяльність, наявність почуття власної вартісності і неперсічності, самоповагу, самоприйняття, самопідтримку, самозахоплення, довіру, оптимізм тощо. Проте зрозуміло, що у будь-якому своєму самовизначенні Я-концепція опосередковано впливає на самопочуття, настрій, мотивацію, успіх, а отже і на вибір друзів, коханого чи коханої, професії, місця проживання й роботи.

Аналізуючи інваріанти розвитку Я-концепції, констатуємо, що не завжди людина, маючи позитивну Я-концепцію, стабільно реалізує у житті свою Я-поведінку (третій структурний компонент за Р. Бернсом), або ж задіює

ІННОВАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ

МОДУЛЬНО-РОЗВИВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Рис. 5.

Структурно-функціональна модель самотворення позитивно-гармонійної Я-концепції людини у структурі інноваційно-психологічного клімату (авторка О.Є. Фурман (Гуменюк), 2001; 2003; 2004; 2005; доповнено 2019)

її частково, періодично. Отримані факти свідчать, що, утримуючи прийнятні самоустановки про свій Я-образ, Я-ставлення, Я-дії, особа часто не зреалізовує свій поведінковий потенціал у практиці повсякдення, навіть маючи усі сприятливі можливості та здібності (скажімо, роками проявляє лінь чи безвідповідальність). У цьому разі конкретні самоуявлення стосуються лише Я-образу та самооцінки, а розмірковування стосовно Я-поведінки, які всерівно самоприхильні, живуть у мріях, фантазіях, перспективі через самозаспокоєння, що колись прийде час і діятиму. Така особа також зберігає позитивну Я-концепцію, але далеко не гармонійну.

І справді, можна себе позитивно приймати, багато знати та пишатися цим, утримувати адекватну, із тенденцією до завищення, самооцінку, але нічого не робити та не зреалізувати ці знання-потенції у житті (тут не активізується діяльний компонент). Натомість гармонійна Я-концепція розкриває те, що особа не лише збалансовано поціновує, приймає та завжди підтримує себе, а й втілює власні бажання, установки тощо у діяльно-діалогічній взаємодії зі світом. Інакше кажучи, виникає *пропорційний* взаємозв'язок (або консонанс – узгодження, співзвуччя, гармонія) між внутрішніми інтенціями та реальними діями, й саме у такому самоусвідомлювальному потоці формується цілісне рефлексивне самоуявлення свого сутнісного Я. У випадку самоактуалізаційного збалансування компонентів та ознак гармонійної Я-концепції особи як синергійної розиткової цілісності вона набуває оновленої метасистемної позитивної цілісності.

Водночас зрозуміло, що своєрідна гармонія та самоприйнятність у своїй асоціальності властиві, до прикладу, злочинцям (кожен із них себе позитивно приймає, самовпевнений у власних діях, котрі здійснює тощо). Тому вводимо поєднання позитивності та гармонійності у розвиток функціонування Я-концепції, що знімає певні суперечності заданого предметного теоретизування.

Відтак розвиток позитивно-гармонійної Я-концепції сприяє зростанню *рівноваги* як у внутрішньому, так і у зовнішньому світі, *злагоженості та взаємозв'язку* між суб'єктною думкою й особистісним самоставленням, індивідуальнісними діями й духовно-універсальною саморефлексією.

Окремо зауважимо, що позитивно-гармонійна Я-концепція, як зазначалось вище, має

інші за смисловим значенням складові, власне не когнітивну, а *ментально* (запроваджено нами у 2019 році) *-когнітивну*, не поведінкову (Я-поведінка), а *вчинково-креативну* (Я-вчинок) й уведено свого часу нами нову – спонтанно-духовну (Я-духовне) – складову, тобто утримує не три (як налічує глобальна і водночас позитивна Я-концепція), а чотири компоненти, що й забезпечує рівновагу між ними. Закономірно, що їй притаманна четвертинна сув'язь засадничих модальностей самоустановок: Я-інформаційно-знаннєве, Я-нормативно-рефлексивне, Я-ціннісно-рефлексивне, Абсолют Я-духовного (*табл. 1*).

Позитивно-гармонійна Я-концепція, за нашим визначенням, – це складна динамічна система уявлень та установок людини про себе як суб'єкта, особистість, індивідуальність і як універсуму діяльності у взаємозв'язку і взаємодоповненні її ментально-когнітивного (Я-образ), емоційно-оцінкового (Я-ставлення), вчинково-креативного (Я-вчинок) і спонтанно-духовного (Я-духовне) компонентів у структурі інноваційно-психологічного клімату. Причому гармонійною вона артикулюється тому, що *внутрішньо* (думка про прийнятний Я-образ, самоставлення через адекватну самооцінку) та *зовнішньо* (освітні вчинкові дії (Я-вчинок), робота із психодуховними формами самоосягання (Я-духовне) – віри, істини, любові тощо)) цілісно *впорядковує взаємодію між компонентами Я-концепції.* Адже гармонія (лат. *harmonia* – зв'язок, пропорційність, злагодженість, баланс), згідно з поглядами філософів, узгоджує частини в розчленовану цілому.

Функціонування Я-концепції у сфері самосвідомості людини за *модульно-розвивальної системи А.В. Фурмана* обґрунтовує зміст етапів її самотворення, яке добігає своєї кульмінації в уможливленні розвитку позитивно-гармонійної Я-концепції [20, с. 269-321]. Таке спричинення досягається залежно від: 1) інноваційних періодів цілісного модульно-розвивального циклу (інформаційно-пізнавальний, нормативно-регуляційний, ціннісно-естетичний, духовний, за А.В. Фурманом [6]), 2) послідовності психомистецьких технологій розвивальної взаємодії (проблемно-ситуативна – добування суб'єктом знань, регуляційна – нормування особистістю знань і вмінь, ціннісно-естетична – поширення індивідуальністю здобутого вітакультурного досвіду, спонтанно-духовна – самореалізація особи як універсуму,

Таблиця 1

Теоретичні моделі структурно-функціональної будови Я-концепцій
(авторка О.Є. Фурман, створено 07.09.2023)

Складові та модальності Я-концепції (за Р. Бернсом, заініційовано та аргументовано у 1980 роках)	Складові та модальності Я-концепції (за О.Є. Фурман (Гуменюк); запропоновано та обґрунтовано нами у 2001-2005 роках)
<p>1. Когнітивна складова: Я-образ (реальне Я, ідеальне Я, дзеркальне Я)</p>	<p>1. Ментально (поняття введено нами у науковий обіг 2019 [1, с. 332, 336]) -когнітивна складова суб'єкта: Я-образ (Я-реальне, Я-інформаційно-знаннєве, Я-свідоме, Я-ідеальне) ([13, с. 148-152; 15, с. 42, 44-49])</p>
<p>2. Емоційно-оцінкова складова: Я-ставлення (реальне Я, ідеальне Я, дзеркальне Я)</p>	<p>2. Емоційно-оцінкова складова особистості: Я-ставлення (Я-реальне, Я-нормативно-рефлексивне, Я-підсвідоме, Я-ідеальне) ([13, с. 152-156; 15, с. 42, 49-52])</p>
<p>3. Поведінкова складова: Я-поведінка (реальне Я, ідеальне Я, дзеркальне Я)</p>	<p>3. Вчинково-креативна складова індивідуальності: Я-вчинок (Я-реальне, Я-ціннісно-рефлексивне, Я-надсвідоме, Я-ідеальне) (обґрунтовано нами 2001 [15, с. 42, 53-58]; 2003 [17, с. 23]; 2004 [13, с. 144, 157-161])</p>
<p>—</p>	<p>4. Спонтанно-духовна складова універсуму: Я-духовне (Я-реальне, Я-несвідоме, Я-ідеальне, Абсолют Я-духовного) (запропоновано й поіменовано нами у 2001 [15, с. 42, с. 59-75]; 2003 [17]; 2004 [13, с. 144, 169-196])</p>
<p>Теоретична модель глобальної Я-концепції Роберта Бернса</p>	<p>Теоретична авторська модель позитивно-гармонійної Я-концепції (обґрунтовано у 2001, 2003, 2004; уточнено 2005 [9, с. 76, 79]; 2006 [8, с. 182-250]; 2008 [19, с. 239-300]; 2015 [20, с. 255-319])</p>

за А.В. Фурманом), 3) механізмів перебігу вчинку (ситуація – поведінка, мотивація – діяльність, дія – вчинення-подія, післядія – рефлексія, за В.А. Роменцем, А.В. Фурманом), 4) окремої актуалізованої ієрархії соціальних установок (елементарні, соціальні, загальнолюдські, ціннісні, сенсу життя), 5) трьох базових параметрів інноваційно-психологічного клімату [20, с. 66-254], *табл. 2*.

Загалом ідея *самотворення* обґрунтована нами на тлі двох методологічно різних теоретичних підходів – *глобальної Я-концепції* Р. Бернса та *моделі вільного спричинення* В.А. Петровського. Останній розвиває концепцію Я як *causa sui* шляхом осмислення чотирьох граней (ідеальне Я – образ, іманентне Я – інтенція, трансфінітне Я – переживання, трансцендентальне Я – думка), кожна з яких реалізує в собі одну із відомих аристотелівських причин і водночас може бути віднесена до рангу «причини себе». Саме ці моделі слугують своєрідною відправною точкою теоретичного аналізу проблеми самотворення Я-концепції, оскільки визнання самозумовлення у психології дає змогу підтвердити достовірність не лише ідей *саморуку* та *саморозвитку* особистості, коли розвиток відбувається у внутрішньому просторі її зв'язків з іншими людьми, а й у з'яві психологічного механізму *самотворення* Я через внутрішню зустріч у сфері самосвідомості вітакультурних форм активності та образів суб'єктивної реальності (людина як індивід, суб'єкт, особистість, індивідуальність, універсум, за В.І. Слободчиковим).

В інтеракціоністському підході Р. Бернса розглядається структура Я-концепції як сукупність соціальних установок індивіда, спрямованих на самого себе. Відповідно до розробленої В.А. Ядовим диспозиційної теорії особистості, окремі установки не існують у людини самі собою, а організуються у вигляді певної ієрархічної чотирирівневої системи диспозицій (див. *вище*). У нашому досвіді теоретизування пропонується найвищий, п'ятий, рівень самотворення людини самої себе як універсуму – її внутрішнє налаштування на духовне осягнення сенсу власного життя й у такий спосіб особиста причетність до мудрого, святого, вічного у просторі духовного прийняття Всесвіту. Тому самоусвідомлення кожним себе через ту чи іншу систему установок – методологічний крок, що допомагає уявити структуру Я-концепції не як випадковий набір складових, а як певну цілісну

єдність ментально-когнітивного, емоційно-оцінкового, вчинково-креативного й спонтанно-духовного компонентів (див. детально [13, с. 141-193; 20, с. 269-317]).

Водночас перший – ментально-когнітивний – компонент структури позитивно-гармонійної Я-концепції – це спосіб охарактеризувати неповторність кожного суб'єкта як розвиткової особистості в освітньому циклі через поєднання його окремих, здебільшого пізнавальних й інтелектуальних, рис. Тоді друга – афективна – складова не сприймається особистістю байдуже, а пробуджує оцінки (високі, низькі, позитивні, негативні) та емоції, інтенсивність яких залежить від контексту довкілля і від актуалізованого ментально-когнітивного змісту. Третя складова у структурі Я-концепції індивідуальності особи регулюється її безпосередніми *вчинковими діями*. Адже «вчинок є істина, справжня творчість нових форм і вимірів психічного» [4, с. 25]. За словами В.А. Роменця, саме вчинок – завжди підсумок попереднього етапу життєвого шляху та форма спрямованості до наступного творення. Завдяки вчинковій післядії людина занурюється у глибину життя, піднімаючи ті пласти, яких не було в її попередній мотивації.

У своїй унікальній життєвій екзистенції особистість за інноваційної оргмоделі освіти А.В. Фурмана вимушена увесь час виходити за власні межі ситуаційного самоутвердження, вириватися за кордони буденності. Це уможливорюється за наявності четвертого періоду навчального модуля та його етапів, де відбувається *духовний Я-розвиток* людини шляхом розкриття «іншого – великого світу», за допомогою якого вона осягає себе через вищі формовияви любові, віри і творчості, утверджуючи готовність до самопожертви заради того, що становить сенс її життя (спонтанно-духовна складова). Науково спроектоване, циклічне переважання у сфері самосвідомості особи ментально-когнітивної, емоційно-оцінкової, вчинково-креативної чи спонтанно-духовної складових її самотворення спричинює виникнення складноструктурованої динамічної цілісності Я-концепції за логікою системоформувальної дії освоєних соціальних установок.

Вихідною точкою *першої складової позитивно-гармонійної Я-концепції – ментально-когнітивної* – є модальність самоустановки – Я-реальне, тобто уявлення суб'єкта про те, ким він постає в даний момент. За допомогою Я-

Таблиця 2

Зовнішні та внутрішні умови самотворення позитивно-гармонійної
Я-концепції людини у цілісному циклі освітнього процесу
(авторка О.Є. Фурман (Гуменюк), 2001; 2002; 2004; 2007; 2015)

УМОВИ САМОТВОРЕННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ				
Зовнішні				
<i>Періоди</i> структурування цілісного модульно-розвивального процесу (за А.В. Фурманом)	<i>Інформаційно-пізнавальний:</i> проблемно-ситуативна технологія добування знань	<i>Нормативно-регуляційний:</i> критично-регуляційна технологія нормування наукових знань, набуття досвіду	<i>Ціннісно-естетичний:</i> вартісно-світоглядна технологія поширення здобутого соціально-культурного досвіду	<i>Духовний:</i> духовно-спонтанна технологія самореалізації людського потенціалу учасників розвивальної взаємодії
Універсальні <i>форми</i> причетності особи до творення соціально-культурного досвіду (за А.В. Фурманом)	<i>Навчання:</i> пошукова пізнавальна активність – знання	<i>Виховання:</i> система ставлень, суб'єкт-об'єкт-суб'єктних взаємостосунків – знання і норми	<i>Освіта:</i> етнонаціональний та загальнолюдський досвід – знання, норми, цінності	<i>Самореалізація:</i> максимально повний вияв універсального потенціалу особи через життєствердний пріоритет суб'єктивного над об'єктивним
Внутрішні				
Ієрархічна <i>система</i> диспозиційних соціальних <i>установок</i>	Елементарні, система соціальних, частково базові	Система соціальних, повно базові і частково ціннісні	Система соціальних, базові, повно ціннісні	Духовні установки осягнення сенсу власного життя
Основні <i>складові</i> структури <i>Я-концепції</i> (за О.Є. Фурман)	<i>Ментально-когнітивна</i> (Я-образ: характеризує зміст переконань, знань та думок індивіда про себе)	<i>Емоційно-оцінювальна</i> (Я-ставлення: відображає ціннісне відношення до себе у цілому чи до окремих сторін своєї особистості і виявляється у системі самооцінок)	<i>Вчинково-креативна</i> (Я-вчинок: форма розкриття, творення себе)	<i>Спонтанно-духовна</i> (Я-духовне: самореалізація, самоосягнення, самотворення шляхом внутрішнього узріння сенсу життя)
<i>Компоненти вчинку</i> як механізми самотворення позитивно-гармонійної Я-концепції людини (за В.А. Роменцем)	<i>Ситуація</i> – певна просторово-часова конфігурація сил, смислів, дій	<i>Мотивація</i> – перехід ситуації в мотивацію, тобто процес формування різних мотивів	<i>Дія</i> – конкретний вчинковий акт як ситуативно вмотивована актуалізація психологічної готовності і приводу його здійснення	<i>Післядія</i> як рефлексія події та результату вчинку
<i>Образи суб'єктивної реальності</i> та основні етапи системного самотворення Я-концепції людини	<i>Суб'єкт:</i> добування соціально-культурного досвіду та утвердження ідеально-практичної поведінки	<i>Особистість:</i> нормування соціальної діяльності та набуття властивостей (моральності, відповідальності і т. ін.)	<i>Індивідуальність:</i> збагачення соціально-культурним досвідом власного Я і найближчого оточення, а також утвердження оригінальності та непересічності її вчинку-події	<i>Універсум:</i> саморозвиток Я-духовного як внутрішньо-неподільне злиття із Всесвітом через прийняття однієї із таких надперсональних психоформ: віри, честі, краси, істини тощо

інформаційно-знаннєвого (яке формується через процес оволодіння знаннями, уміннями, навичками завдяки пошуковій суб'єктній активності, методу *раціонального переконання*), актуалізується Я-свідоме (див. *рис. 1*), котре утримує різні освітні думки, сприйняття, відчуття, пам'ять. Ці модальності становлять реальне підґрунтя для збагачення у кожного їхнього Я-ідеального головно на першому періоді модульно-розвивального циклу (див. детально [13, с. 141-152; 15; 18, с. 72-73; 20, с. 281-289]).

Отже, за наявності модульно-пошукового способу організації освітнього процесу на інформаційно-пізнавальному періоді модульно-розвивального циклу (головно – установчо-мотиваційний і змістово-пошуковий етапи), а також соціокультурних умов дії ситуаційного механізму вчинку, системи установок (система соціальних і частково базові соціальні установки за В.Я. Ядовим) та проблемно-діалогічної технології добування знань формується цілісний позитивний Я-образ у суб'єкта навчально-виховного процесу.

Друга – *емоційно-оцінкова* – складова особистості як виконавця освітньої діяльності активізується відповідно на другому періоді, де функціонують регуляційна технологія нормування навчальних знань і певні модальності самоустановок. Зокрема, Я-реальне як базовий момент становлення наступного компонента Я-концепції є знову початковим, оскільки цей період має свої завдання і мету. Кожен прагне піднятися до Я-ідеального, тобто навчитися нормувати, а тому формує уявлення про те, ким хотів би стати на завершення цієї фази. Це досягається за допомогою Я-нормативно-рефлексивного. Іншими словами, власне через цикл переведення знань у певні алгоритми, плани, технології відбувається рефлексія (здатність людини спрямовувати свідомість на себе, на форми і способи діяльності). Коли наступники нормують, вдаючись до *методу наслідування*, то до цього процесу задіюється їхнє Я-підсвідоме (див. *рис. 1*), котре генерує досвід. У такий спосіб вихованець, з одного боку, збагачується новими соціально-рольовими здобутками, а з іншого – його попередній індивідуальний досвід змістовно розширюється.

Отож, становлення адекватної, з тенденцією до завищення, самооцінки в особистості на другому періоді інноваційного процесу ґрунтується на: а) вартісно-нормативній технології освітнього нормотворення, б) мотиваційному

механізмі вчинку культурного самоздійснення, ієрархічній системі соціальних установок (система соціальних, базових і частково ціннісних), г) багатомодальності та взаємодоповненні самоустановок (Я-реальне, Я-нормативно-рефлексивне, Я-підсвідоме, Я-ідеальне).

Зазначимо такий момент: коли особистість формує позитивне Я-ставлення у контексті самоутвердження з іншими (позиції, ролі тощо), то індивідуальність (актуалізація цього образу суб'єктивної реальності відбувається на третьому періоді модульно-розвивального циклу) – це відшукання власного місця, ролі, позиції у життєвому повсякденні, самовизначеність усередині свого ось-буття за допомогою освітнього Я-вчинку.

Під час розгортання *третьої складової – вчинково-креативної* – у внутрішньому світі людини як індивідуальності переважно функціонують такі модальності самоустановок, як Я-ціннісно-рефлексивне і Я-надсвідоме (див. *рис. 1*). Перша спрямована на обстоювання нею модуля вартостей (ідеали, ідеї, мотиви, устремління тощо, згідно з концепцією модульно-розвивального циклу А.В. Фурмана), яке виявляється у здійснених освітніх учинкових діях (написання рецензії, вірша, виокремлення ціннісних орієнтацій та ін.). Я-надсвідоме утримує морально-етичний аспект. Адже учинкова дія здійснюється шляхом активізації *методу морального вибору*. Це дає змогу кожному підняти своє Я-реальне до Я-ідеального (див. детально [13, с. 157-161; 20, с. 295-298]).

За наявності ціннісно-естетичного періоду навчального модуля, за якого інноваційність відіграє роль універсальної форми причетності особи до культурного творення етнонаціонального досвіду й утілюється у низці вартісно відрефлексованих учинкових дій як механізму самотворення людиною самої себе, й окреслюється та повно реалізується Я-вчинок її як індивідуальності. Завдяки останньому вона уособлюється у відносно самостійну «точку буття», творчо виявляє себе, стає суб'єктом історичного, громадянського і власного життя. Відтак самовчинки – це такі впливи, – пише В.О. Татенко, – що мають за мету робити внески в самого себе, які безпосередньо спрямовані на власне Я, психіку, душу, дух, їх творення, розвиток і вдосконалення, спираючись при цьому на зовнішнє соціальне оточення як необхідну умову і певний засіб досягнення цілей. А це означає, що основними суб'єктивними складовими юної індивідуаль-

ності стає все більш змістовна й досконала система смислових відносин і ціннісних орієнтацій, моральних і світоглядних оцінок, совісливих і віропродуктивних способів психічної дії.

Самосвідомість, як відомо, може бути підґрунтям актуалізації духовності. Вона не обмежується традиційно виокремленими триєдиними процесами, а доповнюється четвертим – *самоосяганням*. У перехресному функціонуванні із духовними установками осмислення сенсу власного життя на завершальному періоді інноваційного циклу із вершинним процесом самосвідомості освітня технологія сприяє самотворенню Я-духовного особи як потенційного універсуму. Тому в теоретичній моделі заініційовано й обґрунтовано четвертий компонент – *спонтанно-духовний*. За інноваційного навчання освітні вчинкові дії розв'язують конфлікти не тільки морального, а й спонтанного вибору, оскільки останній за своєю природою тяжіє до позитивної спонтанності, яку не слід плутати з імпульсивністю, реактивністю тощо. Отже, здатність до вчинку визначається «коефіцієнтом спонтанності», мірою вільного виявлення своєї індивідуальності (за В.А. Роменцем). *Спонтанність як духовна властивість людини* передбачає здатність бути самим собою, відчувати контакт із власною внутрішньою глибинною сутністю, вчиняти природно в різних життєвих ситуаціях.

Загалом джерела духовності особи приховані у нерелексивних глибинах Я-несвідомого. Адже, згідно з поглядами В. Франкла, людська духовність є неминуче несвідома. Вчений переконаний, що *існує не тільки несвідоме, котре організоване у вигляді потягів, а й духовне несвідоме, що становить першооснову всієї свідомої духовності*. У несвідомому, відповідно до концепції К.Г. Юнга, закладене творче начало. Тому розвиток Я-духовного виникає через глибини Я-несвідомого (див. рис. 5, четвертий компонент), які досягаються за допомогою таких психоформ, як віра, честь, краса, істина тощо. Останні кожен *обстоює* на основі здійснених власних освітніх учинкових дій.

Спонтанність (лат. *spontaneous* – самоодвольний) – характеристика процесів, котрі викликані не зовнішніми впливами, а внутрішніми причинами (Філософський словник, 1991, с. 474). Ще в далекій античності Аристотель говорив про існування деякої причини,

яка є «причиною для самої себе» (цит. за А.Ф. Лосевим, 1993, с. 330). Концепція причинності довгий час існувала лише на філософському рівні (Сократ, Платон, Аристотель), а у психології владарювала картезіанська (Р. Декарта) стратегія. І лише вчення про «живі монади» Г. Ляйбніца, – зауважує В.М. Колесников, – дало імпульс для створення нового підходу про причинність у психології, на основі якої сформувалася концепція несвідомого.

Метод спонтанно-сенсового вибору ґрунтується на чотирьох «принципах причинності: активності (пріоритет внутрішнього над зовнішнім), саморозвитку (обстоювання майбутнього над минулим), ієрархічності (переважання метасистемного над субсистемним)» (В.М. Колесников, 1996), а також на гармонійності (запропонований нами – обстоювання переваги вітакультурного над інформаційно-технічним). Розгортання методу через вказані принципи втілюється у пріоритет «суб'єктивного (внутрішнього, майбутнього, метасистемного), вітакультурного) над «об'єктивним (зовнішнім, минулим, субсистемним), інформаційно-технічним), «що і є основним постулатом психології духовності» (В.М. Колесников, 1996, с. 127).

Філософське розуміння психології духовності припускає ознайомлення із трьома її основними категоріями – об'єктивним духом, особистим духом та об'єктивованим духом (Коротка філософська енциклопедія, 1994, с. 146). Перша – це філософський синонім психологічного розуміння духовності, яка, на думку В. Франкла, Д. Анреєва, розглядається як основна (головна) глибинна сила сфери несвідомого. Друга (особистий дух) – синонім семи святостей (за В.М. Колесниковим). У теорії модульно-розвивального навчання останні названі нами як психодуховні форми самоосягання. Крім того, у взаємодоповненні сім святостей (віра, честь, користь, любов, краса, істина, справедливість) сприяють становленню повноцінно духовної людини. Третя (об'єктивований дух) – філософський синонім результатів проєкції духовності на продукти людської діяльності (твори науки і мистецтва, в яких пізнається живий дух, котрий їх створив).

Унаслідок того, що вищевказані принципи спонтанної активності кожної взаємодіючої особи реалізуються через параметричні характеристики інноваційно-психологічного

клімату, то основною внутрішньою рушійною силою сфери несвідомого слушно вважати екзистенцію духовності. Четвертий період модульно-розвивального циклу створює умови для пробудження духовної активності в кожного як потенційного універсуму й законо-мірно виникає запитання: «У чому сенс життя?».

Відомо, що В. Франкл називає духовність «підсвідомим богом», тому що вона відіграє стрижневу роль у розвитку кращих здібностей особи і забезпечує її цілісність. У разі її пригнічення виникає ноогенний невроз (стан втрати сенсу життя), що спричиняє апатію, депресію і т. ін. У зв'язку з цим, технологічно започатковані духовно насичені стосунки в аудиторії спонукають особу як зародкового універсуму до потреби осягнути цей сенс (вчинкова післядія та ін.) на етапі духовно-естетичної самопрезентації, коли незаперечною вимогою та нормою навчання є пріоритет суб'єктивного в усіх його формовиявах над об'єктивним.

На четвертому періоді аналізованого циклу наступники, із запропонованого набору психодуховних форм, вибирають та обстоюють ту, котра найбільш причетна до здійсненої вчинкової дії, тобто пригадують, який духовний стан переважав у них під час її виконання. Наставник просить не лише розповісти про обрану красу чи віру, справедливість чи честь, любов чи користь, а й намалювати одну із них, відобразити в ній учинковий зміст і власні переживання. Таким чином об'єктивований дух (продукт творчості) – це засіб спілкування із власною, оформленою в думках, афектах і спонуканнях, духовною екзистенційністю, коли кожен має змогу стати хоча б на певну мить духовною людиною та обстоювати свій ідеал.

Загалом у психології духовності вважається, що особа духовна тією мірою, якою замислюється над сенсом свого життя. Іншими словами, для духовної людини «суб'єктивні» цінності завжди важливіші за «об'єктивні», зокрема матеріальні. Цей теоретичний концепт розвивається в модульно-розвивальному навчанні, де становлення духовного Я в особи як потенційного універсуму спричинюється оргтехнологічно, програмово-методично і психомистецьки, що утверджує ситуативне переважання «суб'єктивного» змісту модульно-освітніх занять над «об'єктивним». Отже, духовність – *осередок універсуму*, життєпокладання якого спонукає душевний світ до вдосконалення та самопізнання. У цьому разі

психологічними характеристиками духовного самовияву будуть потребо-нормативні, ціннісно-естетичні, поведінково-діяльнісно-вчинкові, когнітивно-інтелектуальні, морально-вольові, чуттєво-емоційні, гуманістичні.

Саме із цих міркувань конкретизовані складові й модальності самоустановок людини у динамічно-розвитковій структурі їхньої Я-концепції. Воднораз категорійне наповнення *рис. 5* показує, що самотворення позитивно-гармонійної Я-концепції особи обґрунтоване за принципом «методологічного квадрата», на вершині якого знаходиться Я-духовне, яке утримує всеможливі аспекти їхньої універсумної самосвідомості. Проте треба пам'ятати про умовність такого розмежування, оскільки в реальному освітньому співжитті учасників навчального модуля зазначені складові утворюють єдине ціле. Я-образ, Я-оцінка, Я-вчинок і Я-духовне підлягають лише абстрактно-концептуальному розмежуванню, тому що у психодуховному відношенні вони неподільно взаємопов'язані, хоча і характеризуються різними модальностями самоустановок (Я-реальне, Я-несвідоме, Я-ідеальне, Я-інформаційно-знанняве, Я-ціннісно-рефлексивне тощо).

Кожний здобувач під час проходження інноваційного циклу використовує складний набір особистих мислесхем для осмислення і пізнання світу. Сучасні дослідження у вивченні соціально-когнітивних процесів припускають, що ці схеми утворюють загальну злагожену структуру, засоби якої переробляють і забезпечують функціонування інформації у психодуховній сфері учасників навчання, виховання, освіти й самореалізаційного циклу. Природно, що Я-схеми є когнітивними узагальненнями про Самість, які отримані із минулого досвіду та організують і контролюють перероблення інформації, що належить Я (за Х. Маркус). Отож схема власного Я особи містить властивості, котрі сутнісно характеризують внутрішній світ як надійний базис чи константу ставлення самого до себе. Це стосується відомих культурних психоформ: прізвище, соматичні ознаки, соціально-психологічні аспекти взаємостосунків із іншими, мотиваційно-ціннісні стани, які входять до структури Я-концепції. Крім того, їхні Я-схеми можуть ще й змінюватися залежно від того, як вони відчують і визначають себе у кожному момент нових взаємин з людьми.

Емпіричні дослідження доводять, що люди переробляють тільки ту інформацію, яка

тотожна їхнім Я-схемам. Зокрема, експеримент Х. Маркус довів, що за умови введення величин «незалежність – залежність» у внутрішніх Я-схемах перебіг переробки інформації особою інтенсифікується, а саме: 1) вона приймає швидкі судження і рішення щодо себе, якщо запитання належить до її власних схем; 2) пригадує епізоди із свого минулого, котрі гармонують її Я-схемам; 3) часто сприймає інших через формат власної центральної схеми; 4) і водночас не приймає інформації, яка не стикнується із актуалізованими Я-схемами.

Отже Я-концепція, ще й до того, утримує систему внутрішніх ідентичностей чи схем Я. Схеми Я – це генералізація минулого досвіду, який належить до Я індивіда і допомагає йому інтегрувати та пояснювати свою поведінку в конкретному соціальному контексті (Х. Маркус).

Кожний учасник модульно-розвивального заняття за допомогою власних схем Я самовизначається у різних життєвих проблемних ситуаціях. Ці схеми безперервно впливають на переробку ним інформації, що надходить із мікро- (сім'я, клас) та макросередовища (школа, ЗВО, вулиця). Якщо наступник, наприклад, керується Я-схемою, котра пов'язана з учинком творення добра, істини чи краси, то він буде чутливий та причетний до цих форм самоплекання як у своїх діях, так і в поведінці навколишніх. Звідси очевидно, що Я-схеми вихованців експериментального освітнього закладу поєднують не лише минулі і теперішні психотенденції, а й сприяють відповідальності за майбутню поведінку, діяльність та вчинок. Саме аналізовані схеми є певним фундаментом для становлення в кожного ментально-когнітивної, емоційно-оцінкової, вчинково-креативної та спонтанно-духовної складових позитивно-гармонійної Я-концепції, що містять можливі Я, які становлять кінцевий Я-стан при досягненні бажаної мети. Вони допомагають «запустити» внутрішню самоорганізацію цілісного Я в дію, відіграючи роль своєрідного містка між актуальним і потенційним, набутих і можливим, теперішнім і майбутнім. Крім того, Я-схеми дають змогу сприймати, організовувати і переробляти важливу для кожного інформацію й відтак прогнозувати форми активності інших. Очевидно, що без Я-схем Я-концепція особи не могла б відігравати «консолідуєчої» ролі в самоорганізації її поведінки, діяльності, вчинків-подій та саморозвитку Я-духовного як

внутрішньо неподільного злиття людини із Всесвітом.

Модульно-розвивальний процес спричиняє функціонування окремих модальностей самоустановок, які на кожному періоді цього циклу внутрішньо організуються як різногармонійне взаємодоповнення чотирьох складових позитивно-гармонійної Я-концепції людини. Занурення наставника і наступників у пізнавальні, нормативні, ціннісно-естетичні і, тим більше, духовні пласти соціокультурного досвіду актуалізує певну кількість соціальних установок, які сукупно забезпечують перехід на вищий рівень функціонування зазначених диспозицій й, відповідно, модальностей. Ось чому вершинний рівень – внутрішнє налаштування на духовне осягнення сенсу власного життя – це метаінтеграція найвищого багатомодальнісного ґатунку, котра характеризує особу як повноцінного персоніфікованого універсуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Методологія і психологія гуманітарного пізнання. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.
2. Москалець В.П. Психологія особистості: навч. посіб. для студентів, аспірантів, викладачів спец. психологія, соц. педагог. та ін. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. 416 с.
3. Москалець В. Сутність інтелекту, мислення, мислення, мовлення, свідомості як психофункціональних даностей. *Психологія і суспільство*. 2014. №4. С. 114-131.
4. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ ст.: навч. посіб. Київ: Либідь, 1998. 992 с.
5. Фурман А.В. Метатеоретична мозаїка життя свідомості. *Психологія і суспільство*. 2018. №3-4. С. 13-50. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.03.013>
6. Фурман А.В. Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, забезпечення: монографія. Київ: Правда Ярославичів, 1997. 340 с.
7. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: наук. вид. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 132 с.
8. Фурман А.В., Фурман (Гуменюк) О.Є. Психологія Я-концепції: навч. посіб. Львів: Новий світ-2000, 2006. 360 с.
9. Фурман (Гуменюк) О. Методологічна модель інноваційно-психологічного клімату експериментальної школи модульно-розвивального типу. *Психологія і суспільство*. 2005. №4. С. 70-83.
10. Фурман (Гуменюк) О. Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату. *Психологія і суспільство*. 2012. №1. С. 47-81.
11. Фурман (Гуменюк) О. Особливості ситуативного та вікового розвитку Я-концепції. *Психологія і суспільство*. 2005. №1. С. 46-62.
12. Фурман (Гуменюк) О.Є. Психологія Я-концепції: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 186 с.
13. Фурман (Гуменюк) О.Є. Психологія Я-концепції: навч. посіб. Тернопіль: Економічна думка, 2004. 310 с.

14. Фурман (Гуменюк) О.Є. Проблематика Я у психоаналітичній теорії Зигмунда Фрейда: лекція. Тернопіль: Економічна думка, 2003. 34 с.

15. Фурман (Гуменюк) О. Самотворення Я-концепції за модульно-розвивальної оргсистеми. *Психологія і суспільство*. 2001. №2. С. 33-76.

16. Фурман (Гуменюк) О. Соціальний формат розвитку Я-концепції. *Психологія і суспільство*. 2004. №3. С. 82-90.

17. Фурман (Гуменюк) О.Є. Спонтанно-духовна організація Я-концепції універсуму: лекція. Тернопіль: Економічна думка, 2003. 40 с.

18. Фурман (Гуменюк) О.Є. Структурно-функціональне взаємодоповнення складових Я-концепції людини. *Соціальна психологія*. 2005. №5. С. 66-75.

19. Фурман (Гуменюк) О.Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: монографія. Ялта-Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 340 с.

20. Фурман О.Є. Психологічні параметри інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього навчального закладу: дис. ... доктора психол. наук:19.00.07. Одеса, 2015. 467 с.

21. Фурман О. Успішність, успіх і Я-концепція особистості. *Психологія і суспільство*. 2023. №1. С. 191-198. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.01.191>

22. Фурман О. Я-концепція як предмет багатоаспектного теоретизування. *Психологія і суспільство*. 2018. №1-2. С. 38-67. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.01.038>

REFERENCES

1. Furman, A.V. & Furman, O.I. & Shandruk, S.K. & Co (2019). Metodolohiia i psykhologhiia humanitarnoho piznannia. Do 25-richchia naukovoї shkoly profesora A. V. Furmana [Methodology and psychology of humanitarian cognition. To the 25th anniversary of professor A. V. Furman's scientific school]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

2. Moskalets, V. (2020). Psykhologhiia osobystosti: pidruchnyk [Personality psychology: textbook]. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].

3. Moskalets, V. (2014). Sutnist intelektu, myslennia, movlennia, svidomosti yak psykhofunktsionalnykh danostey [The intelligence, thinking, speaking, consciousness as psychofunctional realias]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 114-131 [in Ukrainian].

4. Romenets, V.A. & Manokha, P.I. (2017). Istoriiia psykhologhii XX stolittia [History of psychology of the twentieth century]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

5. Furman, A.V. (2018). Metateoretychna mozaika zhyttia svidomosti [Metatheoretical mosaic of the life of consciousness]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3-4, 13-50 [in Ukrainian].

6. Furman, A.V. (1997). Modulno-rozvyvalne navchannia: pryntsyupy, umovy, zabezpechennia [Modular and developmental education: principles, conditions, provision]. Kyiv: Pravda Yaroslavychiv [in Ukrainian].

7. Furman, A.V. (2011). Psykhokultura ukrainskoi mentalnosti [Psychoculture of the Ukrainian mentality]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

8. Furman, A.V., Furman, O.Ye. (2006). Psykhologhiia Ya-kontseptsii: navch. pos. [Psychology Self-concept: education village]. Lviv: Novyi svit-2000 [in Ukrainian].

9. Furman (Humeniuk), O. (2005). Metodolohichna model innovatsiyno-psykhologichnoho klimatu eksperymentalnoi shkoly modulno-rozvyvalnoho typu [Methodological model innovative and psychological climate experimental school modular and developmental type]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 70-83 [in Ukrainian].

10. Furman (Gumeniuk), O.Ye. (2012). Metodologiiia piznannia osvithnoho vchynku v konteksti innovacijno-psykhologichnoho klimatu [Methodology cognition of educational act in the context innovation and psychology climate]. *Psychologia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 47-81 [in Ukrainian].

11. Furman (Humeniuk), O. (2005). Osoblyvosti situatyvnoho ta vikovoho rozvytku Ya-kontseptsii [The feature situational and age development Self-concept]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 46-62 [in Ukrainian].

12. Furman (Humeniuk), O. (2002). Psykhologhiia Ya-kontseptsii: monohrafiia [Psychology Self-concept: monograph]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

13. Furman (Humeniuk), O. (2004). Psykhologhiia Ya-kontseptsii: navch. pos. [Psychology Self-concept: education village]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

14. Furman (Humeniuk), O. (2003). Problematyka Ya u psykhoanalychnii teorii Zygmunda Froida: lektsiia [I am problematic in psychoanalytic theory Sigmuna Freud: lecture]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

15. Furman (Humeniuk), O. (2001). Samotvorennia Ya-kontseptsii za modulno-rozvyvalnoi orhsystemy [Self-creation Self-concept under the modular development orgaanisational system]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 33-76 [in Ukrainian].

16. Furman (Humeniuk), O. (2004). Sotsialnyi format rozvytku Ya-kontseptsii [Social format of developmeny Self-concept]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3, 82-90 [in Ukrainian].

17. Furman (Humeniuk), O. (2003). Spontanno-dulhovna orhanizatsiia Ya-kontseptsii universumu: lektsiia [Spontaneous-spiritual organization of Self-concept]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

18. Furman (Humeniuk), O. (2005). Strukturno-funktsionalne vzaemodopovnenia skladovykh Ya-kontseptsii lyudyny [Structural and functional complement of components Self-concept a person]. *Sotsialna psykhologhiia – Social Psychology*, 5, 66-75 [in Ukrainian].

19. Furman (Humeniuk), O.I. (2008). Teoriia i metodolohiia innovatsiino-psykhologichnoho klimatu zahalnoosvitnoho zakladu [Theory and methodology of innovation-psychological climate of the general educational institution]. Yalta-Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].

20. Furman, O.I. (2015). Psykhologichni parametry innovatsiino-psykhologichnoho klimatu zahalnoosvitnoho zakladu [Psychological parameters of the innovation-psychological climate of a secondary school]. Odesa [in Ukrainian].

21. Furman, O.I. (2023). Uspishnist, uspikh i Ya-kontseptsiia osobystosti [Success-fulness, success and self-concept of personality]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 191-198 [in Ukrainian].

22. Furman, O. (2018). Ya-kontseptsiia yak predmet bahatoaspektnoho teoretyzuvannia [Furman O. I-concept as a subject of multifaceted theorizing]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1-2, 38-67. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.01.038> [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

ФУРМАН Оксана Євстахіївна.

Джерела та засади осягнення позитивно-гармонійної Я-концепції як структурно-функціональної цілісності.

У статті доведено, що Я-концепція збалансовує поведінку та діяльність кожного відповідно до конкретних соціокультурних умов проживання, а також інтегрує у своєму психодуховному змісті особистісне та ковітальне ототожнення, забезпечує досягнення внутрішнього узгодження, дає змогу інтерпретувати досвід і є джерелом різних самоуявлень та самоустановок; водночас здійснено розмежування, описання та психологічний аналіз понять «свідомість», «самосвідомість», «Я», «Я-концепція», «Ми-концепція», завдяки чому обґрунтовані основи та фундамент з'яви переконань та уявлень про феномен Я-концепції; проаналізовано структурні компоненти психіки та рівні психічного життя людини згідно з теорією З. Фрейда; виявлено, що самосвідомість, центральною ланкою якої є Я-концепція, не лише зумовлюється триєдиними процесами (самопізнання, самоставлення, саморегуляції), а має четвертий – самоосягання, де відбувається самотворення та самопреображення людини; збагачено наповнення авторської моделі позитивно-гармонійної Я-концепції особи у її чотирискладовій композиції: а) ментально-когнітивний: Я-образ суб'єкта (Я-реальне, Я-інформаційно-знаннєве, Я-свідоме, Я-ідеальне), б) емоційно-оцінковий: Я-ставлення особистості (Я-реальне, Я-нормативно-рефлексивне, Я-підсвідоме, Я-ідеальне), в) вчинково-креативний: Я-вчинок індивідуальності (Я-реальне, Я-ціннісно-рефлексивне, Я-надсвідоме, Я-ідеальне), г) спонтанно-духовний: Я-духовне універсуму (Я-реальне, Я-несвідоме, Я-ідеальне, Абсолют Я-духовного); обґрунтовано, що розвиток позитивно-гармонійної Я-концепції сприяє зростанню рівноваги як у внутрішньому, так і у зовнішньому світі, злагодженості та взаємозв'язку між суб'єктною думкою й особистісним самоставленням, індивідуальнісними діями й духовно-універсумною саморефлексією.

Ключові слова: *свідомість, самосвідомість, Я-концепція, Я, Над-Я, Воно, надсвідоме, свідоме, підсвідоме, несвідоме, структурні компоненти психіки, рівні психічного життя людини або рівні свідомості за З. Фрейдом, колективне несвідоме, колективне надсвідоме, Ми-концепція, позитивно-гармонійна Я-концепція.*

ANNOTATION

Oksana FURMAN.

Sources and basics of comprehending a positive-harmonious Self-concept as a structure-functional integrity.

The article proves that the self-concept balances the behavior and activities of everyone in accordance with the specific socio-cultural living conditions, and also integrates personal and covital identification in its psycho-spiritual content, ensures the achievement of internal agreement, enables the interpretation of experience and is a source of various self-images and self-installation; at the same time, the delimitation description and psychological analysis of the concepts “consciousness”, “self-consciousness”, “Self”, “Self-concept”, “We-concept” were carried out, thanks to which the basics and foundation of the appearance of beliefs and ideas about the phenomenon of Self-concept are substantiated; the structural components of the psyche and the levels of a person’s mental life according to S. Freud’s theory are analyzed; it was found that self-consciousness, the central link of which is the Self-concept, is not only conditioned by triune processes (self-knowledge, self-attitude, self-regulation), but also has a fourth – self-comprehension, where self-creation and self-transformation of a person takes place; the content of the author’s model of a positive-harmonious self-concept of a person in its four-component composition is enriched: a) mental-cognitive: Self-image of the subject (Self-real, Self-informational-cognitive, Self-conscious, Self-ideal), b) emotional- evaluative: Self-attitude of a person (Self-real, Self-normative-reflexive, Self-subconscious, Self-ideal), c) action-creative: Self-deed of an individuality (Self-real, Self-value-reflective, Self-superconscious, Self-ideal), d) spontaneous-spiritual: Self-spiritual of the universum (Self-real, Self-unconscious, Self-ideal, Absolute of Self-spiritual); it is substantiated that the development of a positive-harmonious Self-concept contributes to the growth of balance both in the internal and external world, coherence and interrelationship between subject thought and personal self-attitude, individual actions and spiritual-universal self-reflection.

Key words: *consciousness, self-consciousness, Self-concept, Self, Super Self, It, superconscious, conscious, subconscious, unconscious, structural components of the psyche, levels of mental life of a person or levels of consciousness according to S. Freud, collective unconscious, collective superconscious, We-Concept, positive-harmonious Self-concept.*

Рецензенти:

**д. психол. н., проф. Руслана КАЛАМАЖ,
д. психол. н., проф. Олексій ПОЛУНІН.**

**Надійшла до редакції 15.09.2023.
Підписано до друку 17.10.2023.**

Бібліографічний опис для цитування:

Фурман О.Є. Джерела та засади осягнення позитивно-гармонійної Я-концепції як структурно-функціональної цілісності. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 142-168. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.142>